

DOWN TO earth

milieu | mensen | meningen

 milieudefensie
anders kijken, anders kiezen

Uitgave vereniging Milieudefensie
Friends of the Earth Nederland
jaargang 7 | april 2016

34

Onzichtbaar veel macht

Graanhandelaars

GEENPEIL

Wat kunnen we leren voor
een referendum over TTIP?

DUURZAAM ACTIVISME

Hoe brand je niet op als
idealist?

HENK TENNEKES

De toxicoloog die neonicoti-
noiden op de kaart zette

Energie van toen

Als je durf, creativiteit en een camera hebt, krijg je hele andere dingen te zien van je eigen omgeving. Jan Stel, ooit begonnen als graffitikunstenaar, onderneemt nu ontdekkingstochten in verlaten gebouwen om beelden te schieten. Zijn fotografie gaat over vergeten werelden, vol geschiedenis en in verval, waar mensen verdwenen zijn. Zoals dit zeldzaam mooie beeld van Zeche Hugo, een oude kolenmijn in Gelsenkirchen, Duitsland. De mijnbouw begon in 1873 en stopte pas in 2000, toen de kolenerts uitgeput was. In de topdagen in de jaren 60 waren er 5000 mensen aan het werk en werden er jaarlijks 3,5 miljoen ton kolen gewonnen uit 8 schachten tot 1200 meter diep. De mijn staat bekend om de hal vol kooien, waarin de mijnwerkers hun bezittingen ophefen tussen shifts.

Jan Stel is kunstfotograaf en verkoopt gesigndeerde prints. Bewonder zijn werk op www.janstel.nl.

Tekst Annemarie Opmeer Beeld Jan Stel

1. Manuel Beterams, redactie, freelancer. 2. Ronella Bleijenburg, freelancer. 3. Vincent Bijlo, column. 4. Michiel Bussink, column Recept. 5. Kris de Decker, column Lowtech. 6. Marten van Dijk, fotograaf. 7. Robert Elsing, fotograaf. 8. Merel van Goor den Held, redactie, freelancer. 9. Wendy Koops, redactie, freelancer. 10. Evelien Matthijssen, column Green Evelien. 11. Annemarie Opmeer, hoofd-redactie. 12. Marjan Peters, art-direction en vormgeving. 13. Bas van der Schot, cartoon. 14. Thomas van Slobbe, column. 15. Liesbeth Sluiter, freelancer. 16. Myrthe Verweij, kort internationaal. 17. Hans Wetzels, freelancer. 18. Han van de Wiel, freelancer.

8 Het rebound-effect is erger dan je denkt

Transportoplossingen zoals elektrisch rijden of deelfietsen kunnen zelfs een negatief milieu-effect hebben als mensen de winst compenseren in hun overige reis- of consumptiegedrag. David Font Vivanco promoveerde hierop. “Je moet oog hebben voor afwegingen die verder gaan dan prijs en inkomen.”

18 Hoe duurzaam is jouw activisme?

Al dat slechte nieuws en die oneindige strijd... Werken als milieu-activist kan een flinke tol eisen. Hoe zorg je ervoor dat je geen burn-out krijgt? Van een Persoonlijk Jaarplan, tot een trainingsweek in de Pyreneeën: inspirerende voorbeelden om sustainable activism ook hier op de kaart te krijgen.

28 Ode aan de kolencentrale

Dankzij het Energieakkoord worden de eerste kolencentrales nu gesloten. Muziektheatergroep BOT gaf de kolos in Nijmegen een eerbetoon met *Het geluid van stroom*. Leef mee met een van de bijna veertig volledig uitverkochte voorstellingen.

32 Wat kunnen we leren van GeenPeil voor TTIP?

Wat je ook van GeenStijl mag vinden, ze zorgden wel voor een historisch referendum afgelopen 6 april. Dat willen wij in de milieubeweging ook, bijvoorbeeld voor TTIP. Wat kunnen we leren van dit referendum?

14 “Ik dacht: bijen zijn insecten, is er geen relatie met bestrijdingsmiddelen?”

Toxicoloog Henk Tennekes zette met een ingezonden stuk de discussie over neonicotinoïden en bijensterfte op de kaart. Hij raakte er lange tijd z’n inkomsten door kwijt. “Als je geweten wordt aangesproken, moet je standvastig zijn.”

23 De Activist Groene forensen

In april strijden bedrijven tegen elkaar om zoveel mogelijk duurzame kilometers te maken. Deelnemers pakken vaker de fiets en het openbaar vervoer. Een van hen is Frido Kraanen. “Het regent minder vaak en er is minder vaak vertraging dan ik van tevoren dacht.” Dat weet ook Gerard Poels die elke dag naar zijn werk fietst en bijhoudt op welke fietsritten het

regent. Het regent bijna nooit. Hoe belangrijk een efficiënt werkend openbaar vervoer is, weet Rikus Spithorst van de Maatschappij Voor Beter OV. “Er is maar één manier om mobilisten de juiste keuze te laten maken: een aantrekkelijke OV-dienst.”

22 De macht van de grote graanhuizen

We weten dat veel supermarktproducten van enkele voedselconcerns afkomstig zijn. Maar wie heeft enig idee welke bedrijven daar weer achter zitten? We nemen een kijkje in de onzichtbare wereld van Cargill, waarin een heel klein clubje graanhandelaars de prijs van álles bepaalt.

en verder

- 06 Brieven
- 06 Schot
- 07 Onder Vuur: verzekeraars in Bont
- 09 Commentaar
- 10 Korte berichten
- 12 Van het web
- 13 Vincent Bijlo
- 36 Green Evelien: zelf wasmiddel maken
- 38 Recensie: 99 x De Activist
- 39 Media: Tony
- 41 Recept: Pittige Bierboterham
- 42 Consument
- 43 Lowtech: Vlees
- 44 Oproepen en agenda
- 45 Slobbe: Klimaatverandering

Wil je iets kwijt? Schroom niet en schrijf ons. We houden ons het recht voor brieven te selecteren of in te korten. Reageren kan via e-mail: redactie@downtoearthmagazine.nl of per post: postbus 19199, 1000 GD Amsterdam.

Horloge

In het vorige nummer wordt in de rubriek Consument een horloge van Timeboo als duurzaam aangeprezen. Ik heb echter gevonden dat de kasten in China gemaakt worden, terwijl het quartz uurwerk uit Japan komt. Het geheel wordt in China geassembleerd. Het lijkt mij dat een willekeurig in Europa geproduceerd horloge duurzamer is dan dit Chinese quartz-dingetje. Mijn in Zwitserland geproduceerde Pontiac gaat tenslotte al 30 jaar mee.

Hein Arendsen

Blinde vlekken

In het februarinummer staan de artikelen , “Vlees, de blinde vlek in het klimaatdebat” en “Een radicaal nieuwe landbouw”. Bij beide artikelen is sprake van “blinde vlekken”, omdat de aangedragen “oplossingen” niet worden gekwantificeerd. In het eerste

artikel betoogt Jacomijn Pluimers dat Nederlandse boeren regionaal veevoer moeten gebruiken. Ze gebruikt daarvoor twee argumenten: het tegengaan van ontbossing en het “gesleep met soja over de hele wereld”. Natuurlijk moet ontbossing gestopt worden. Maar het produceren van veevoer kost meer landbouwgrond in Europa dan in Zuid Amerika omdat de productiviteit per hectare hier kleiner is. Per saldo levert dat verlies van biodiversiteit op. Dan, “het gesleep met veevoer”. De milieubelasting van het vervoer van dergelijke bulkproducten is veel kleiner dan de milieubelasting door inefficiëntere productie in Europa. Ik ben dus voor een importverbod of boycot van soja uit boskagebieden, maar tegen het alternatief van Jacomijn Pluimers. In het tweede artikel wordt een alternatieve landbouw bepleit middels “natuurlijke meerjarige gewassen in lagen”. In de intro wordt gemeld dat “het wél bedoeld is om de wereld te voeden”. In het artikel wordt echter nergens kwantitatief aangetoond dat dat zou kunnen. Dus ook hier: graag cijfers die aantonen dat dergelijke systemen een betekenisvolle productiviteit leveren. Als dat niet zo is, blijft het natuurlijk aardig om “ecosysteemdiensten aan te bieden, wandelaars en fietsers te bedienen”, maar dat is iets anders dan de wereld voeden.

George Jacobs

Plofkipvrij

Hoofdredacteur Annemarie Opmeer gaf in haar commentaar in het februarinummer haar kijk op de strategie om consumenten een rol te geven in de strijd tegen bijv. de plofkip. Ze suggereert dat het bestaan van de plofkipde schuld is van de consument. Die kiest toch zelf voor de rotzooi die het systeem ons door de strot duwt?” Dat vind ik heel krom gedacht. Strijd tegen dat systeem kan goed plaatsvinden door elementen ervan, via consumentenacties aan te pakken. Ik denk dat Wakker Dier zo veel heeft bereikt, misschien wel meer dan Milieudefensie. Wakker Dier valt tegelijk ook het systeem van de bio-industrie aan. Zij suggereert niet dat mensen die niet meedoen medeverantwoordelijk zijn, dat maakt Opmeer er van. Zelfs als het succes beperkt blijft tot de plofkip is er zinvolle actie gevoerd. Opmeer zou beter de verschillende strategieën een volwaardige plaats naast elkaar geven . We hebben elkaar nodig. Ik ben zelf wat meer een “systeemdenker”, En het kan in mijn ogen ook geen kwaad te wijzen op de zwakke kanten van consumentenacties, maardat is iets anders dan een frontale aanval. Ook in een ander “systeem” blijven persoonlijke keuzes van belang. Ik ijver zelf voor trein en fiets, maar daarom maak ik autobezitters niet uit voor milieuverwoesters!

Hans Boer

Onder Vuur

Elk nummer spreken wij een organisatie die onderwerp is geweest van kritiek op hun groene gehalte. Wat is de andere kant van het verhaal?

Eerlijke Verzekeringswijzer v.s. Aegon

Aan de productie van bont en exotisch leer (huiden van bijvoorbeeld krokodillen en slangen) is veel onnodig dierenleed verbonden. In februari bracht de Eerlijke Verzekeringswijzer een nieuw praktijkonderzoek uit waarin Nederlandse verzekeraars zijn beoordeeld op hun investeringen in deze producten. Zij hebben voor een miljard euro aan beleggingen uitstaan bij modehuizen die gebruik maken van die dierenvriendelijke producten. Geen van de verzekeraars scoorde een voldoende en de meeste kregen zelfs een één. Aegon ontving als rapportcijfer een twee. We spraken met Harald Walkate, die bij Aegon ‘Head of Responsible Investment / Strategy & New Business Initiatives’ is, over het rapport.

Wat vonden jullie van het rapport en trekken jullie je dat aan?

“Natuurlijk trekken we ons dat aan. We vinden het heel goed dat er onderzoek wordt gedaan naar dit thema en verantwoord beleggen vinden we van steeds groter belang. Zo’n rapport bekijken we natuurlijk zorgvuldig om te zien hoe we daar lering uit kunnen trekken.”

Zijn jullie het eens met de beoordeling?

“Wij vinden dat we al stevig beleid hebben op dit terrein. Dierenwelzijn vinden we belangrijk, daarom hebben we er in ons beleid ook enkele paragrafen over opgenomen. Het uitgangspunt is dat dieren ook recht hebben op een waardig bestaan. We refereren daarbij ook aan de Vijf Vrijheden voor dieren, een goed internationaal normenkader. We vinden dat we al goed beleid hebben, maar zien ook dat het rapport het niet in alle opzichten met ons eens is. We denken dat we daar nog stappen in kunnen zetten.”

Jullie hebben eigen onderzoek gedaan waaruit bleek dat jullie inderdaad in modehuizen investeren die bont en exotisch leer verkopen. Wat doen jullie met die uitkomsten?

“Daarover zijn we in gesprek. Het betreft overigens een klein deel van onze beleggingen. We beleggen voor onze klanten in indexfondsen, dat zijn fondsen die passief beleggen, dus zonder analisten en portefeuillemanagers die een afweging maken. Je volgt een internationale index en belegt in alle bedrijven van de index. Daaronder vallen ook de modehuizen.”

Spreken jullie bedrijven op hun dierenwelzijnsbeleid aan?

“Daar zijn we nog over aan het nadenken. Bedrijven waarin we beleggen beoordelen we continu op hun scores op maatschappelijk en milieuvlak, dus we kijken wel naar dierenwelzijn. Wat we vaak zien is dat modehuizen daar geen helder beleid op voeren. Het zou voor ons een eerste stap zijn om te kijken of dit soort bedrijven plannen hebben om daar transparanter in te worden. Zodat het voor ons ook duidelijker wordt wat het beleid is van deze bedrijven op dit vlak.”

Hoe belangrijk is dierenwelzijn binnen jullie investeringen?

“Het is voor ons heel belangrijk. Als we kijken hoe onze concurrenten met dit thema omgaan, denken we dat we daar heel goed voor de dag komen. Maar er zijn ook andere thema’s belangrijk onder de noemer verantwoord beleggen. We proberen om al deze thema’s zoveel mogelijk mee te laten wegen in onze beleggingsbeslissingen.”

Tekst: Manuel Beterams Beeld: Shutterstock

“Rebound-effect kan milieuwinst van transport tenietdoen”

Dat zegt de Catalaan David Font Vivanco, die onlangs op dit onderwerp promoveerde aan de Universiteit Leiden.

Tekst **Han van de Wiel**

Technologische en sociale innovaties als de elektrische auto, autodelen en fietsdelen worden vaak bejubeld vanwege hun milieuwinst. Ten onrechte, blijkt uit het promotieonderzoek *The environmental rebound effect: a new paradigm for an old challenge. The case of transport ecovation* van David Font Vivanco. Het rebound-effect zorgt ervoor dat die winst in veel gevallen nihil of zelfs negatief is.

Wat is het rebound-effect ook alweer?
“Het komt erop neer dat de vraag naar een product toeneemt door besparingen. Een bekend voorbeeld: mensen die zuinige LED-verlichting aanschaffen, laten die lampen vaker en meer

branden. Dit effect is voor het eerst beschreven door de Engelse econoom Jevons, die in 1865 betoogde dat efficiënter gebruik van hulpbronnen – in die tijd ging het om steenkool – eerder leidt tot toename van het gebruik dan van afname; de Jevons-paradox.”

Dit effect kenden we toch al?
“Jazeker, maar de klassieke definitie van het rebound-effect gaat over energie-efficiëntie, en alleen over de factoren prijs en inkomen. De beperkte insteek is onbruikbaar om de effecten van eco-innovaties te berekenen, waar ook andere factoren een rol spelen in het consumentengedrag. Namelijk sociale en culturele dimensies, zoals iemands waarden en attitude op het gebied van milieu. Anders geformuleerd: ook je schuldgevoel en je milieubewustzijn spelen een rol. Mensen maken dus complexere afwegingen dan alleen tussen prijs en inkomen. Bovendien hebben consumenten niet

alle informatie over de kosten van producten, dus kunnen ze niet altijd de optimale keuze maken. Ik heb onderzocht of een breder milieu-rebound-effect als concept van waarde is, en dat blijkt zo te zijn. Dit deel van mijn proefschrift is overigens puur theoretisch.”

Nieuwe producten worden vaak onderworpen aan een levenscyclus-analyse (LCA): een methode om milieueffecten tijdens de hele levenscyclus, van grondstofwinning tot en met afvalfase, te berekenen. Het is ook een gebruikelijke manier om twee producten te vergelijken. Is dat niet voldoende om de milieuwinst van een product te berekenen?
“LCA’s hebben zeker hun waarde, maar ook hun beperkingen, en ze zijn geen geschikt instrument om beleid op te baseren, omdat het gedrag van consumenten en markten er niet in is opgenomen. Kijk naar de dieselpersonenauto’s in Europa, in de periode 1990-2005, waarnaar ik onderzoek heb gedaan. Op LCA-niveau scoren dieselauto’s beter op het gebied van CO₂- en NOx-uitstoot dan benzineauto’s. Toch nam de uitstoot hiervan toe door de introductie van dieselauto’s: mensen gingen meer in dieselauto’s rijden. Feitelijk is de hele milieubesparing

tenietgedaan. Voor de elektrische auto geldt dat mensen hem onbekommerd meer gebruiken, omdat hij veel CO₂ bespaart. Wat ook gebeurt is dat mensen het bespaarde geld aan andere dingen uitgeven. Vakantiereizen bijvoorbeeld.”

Een verrassende uitkomst van uw onderzoek is dat over Europese deel-fietsprojecten, in Nederland enigszins vergelijkbaar met de OV-fiets. Volgens u hebben ook deelfietsen een negatief milieueffect. Hoe kan dat?

“De fiets vervangt activiteiten met weinig emissies zoals lopen en wandelen en openbaar vervoer. Dus in absolute zin is de emissiebesparing klein. Als het bespaarde geld wordt uitgegeven aan transport dat veel broeikasgassen uitstoot, zoals vliegtuigen, is er sprake van een groot rebound-effect. Veel steden subsidiëren ‘openbare’ fietsen, dus je bespaart als gebruiker een boel geld in vergelijking met andere vormen van vervoer. Hoe groter die besparingen, des te groter het rebound-effect. Maar rebound-effecten kunnen maatschappelijk heel acceptabel zijn, zelfs als de emissies toenemen. Bijvoorbeeld als lage-inkomensgroepen profiteren van de innovatie, of als er positieve gezondheidseffecten zijn. Wat ik wil zeggen, is dat je oog moet hebben voor de afwegingen die mensen maken en die verder gaan dan prijs en inkomen.”

Wat is de relevantie van dit onderzoek?
“Het is relevant voor alle betrokkenen. Laten we er twee nemen. Beleidsmakers moeten hun beleid niet alleen baseren op het verbeteren van de

energie-efficiëntie, maar ook rekening houden met de veranderingen in vraag en consumptie. Dit nieuwe perspectief op het rebound-effect kan hen daarbij helpen. Veel consumenten kopen producten mede op grond van de informatie die ze hebben over de milieueffecten van die producten. Als ze ook informatie hebben over het rebound-effect dat kan optreden door de aankoop van zuinige apparaten, kunnen ze daar rekening mee houden en betere keuzes maken.”

Misschien heeft kennis of informatie een positief effect op een hele kleine groep consumenten, die bevattelijk zijn voor dit soort informatie. Maar houdt de overgrote meerderheid er rekening mee? Die steekt het bespaarde geld in een reis naar bijvoorbeeld Indonesië.

“Dat klopt, het geldt niet voor iedereen, maar uit diverse studies blijkt dat steeds meer mensen een positieve attitude hebben ten opzichte van het milieu. Het is alleen een proces dat tijd vergt. Ook daar moeten beleidsmakers zich bewust van zijn: we zijn er niet door milieuvriendelijke producten te maken. In mijn proefschrift bespreek ik dertien mogelijke maatregelen om het rebound-effect te verkleinen. De economische, zoals een koolstofbelasting en een emissiehandelssysteem, blijken de meeste potentie te hebben. Ze kunnen leiden tot beter, anders en minder consumeren. Maar ik moet erbij zeggen dat er nog weinig bewijs is van hun effectiviteit: het beleid is zó gericht op het paradigma van economische groei dat geen enkel land het aandurft de vraag te beperken.” □

Commentaar

Hard werken

Kinderkleertjes die door kinderhanden gemaakt zijn, boontjes uit een land waar mensen zelf niks te eten hebben, cacaoboeren die nog nooit chocola geproefd hebben, het maakt een situatie waar je toch al niet blij van werd nog net even wat erger. We zijn als maatschappelijke clubs de eersten om met zulke ironie een punt te maken. En terecht! Maar wat is het verschil eigenlijk met een maatschappelijke organisatie die niet goed voor zijn eigen mensen zorgt?

In de tien jaar dat ik in de milieubeweging werk, heb ik vrienden en collega’s zien opbranden, en soms de beweging zien verlaten. Zij zijn niet de enigen voor wie een oneindig werkveld gecombineerd met idealisme geen gezonde combinatie blijkt. Zelf ben ik soms ook cynischer dan prettig is. Elke organisatie wil natuurlijk oplossen hiervoor: hoe komt dat? Zijn de ziekteverzuimcijfers werkelijk hoger dan het landelijke gemiddelde? Wordt er slechter voor mensen gezorgd of is het werk zwaarder dan in andere sectoren? Is het lagere salaris een factor, de organisatiestructuren, het menstype? Ik weet het niet, maar ik vind het ook niet de juiste vragen.

Mensen die voor ons willen werken zijn de top van een enorme piramide, vol mensen die zich betrokken voelen. We moeten ons als beweging bewust zijn van de realiteit: we kunnen al die mensen niet alleen het positieve, wereldveranderende aspect bieden. Als er niks mis was, hoefden we niet te bestaan. Hoe betrokkener mensen worden, hoe meer ze al die problemen gaan zien die je niet zomaar oplost. Iedereen gaat daar anders mee om: sommigen gaan harder werken (en nog harder), anderen verwijten ons doemdenken en alarmisme, en de rest haakt gewoon af. Hoe onterecht is dat?

Ons artikel *Activisme met een lange adem* (pagina 18) is een aanzet om erover na te denken hoe je als activist gezond blijft. Maar ik vind zelf eigenlijk dat dit onderdeel zou moeten zijn van een groter verhaal voor de beweging: veranderen hoe we over onszelf denken. Voor onze eigen bestwil. Want als de top van de piramide geen duurzame plek is om te verblijven, wat vertel je dan de rest? Stel je het omgekeerde voor. Dat werken in de milieubeweging het allerbeste is dat je voor jezelf kunt doen. Dat de milieubeweging niet alleen een plek is waar je de waarheid hoort, maar ook een steunende, wijze omgeving waar je leert omgaan met die kennis. Hoe zou dat eruit zien? Ook dat weet ik niet, maar ik vind het wel de juiste vraag.

Annemarie Opmeer, hoofdredacteur

BALKAN

Smog in de Balkan erger dan Peking

Elk jaar is het raak op de westelijke Balkan: de luchtvervuiling neemt dermate toe dat de smog soms zelfs erger is dan in het beruchte Peking. Afgelopen winter gingen duizenden mensen de straat op in Skopje, Tuzla en andere steden, om schonere lucht te eisen. Uit onderzoek van Bankwatch blijkt dat de smog veroorzaakt wordt door energiecentrales, industrie, verkeer, en gebrek aan handhaving van bestaande normen voor luchtkwaliteit. In Montenegro geeft de over-

heid de schuld aan de kachels van de burger, maar faalt er zelf in om de vervuiling door een kolencentrale te beperken, schrijft Bankwatch. De organisatie wil dat de EU Richtlijnen voor Luchtkwaliteit en die voor uitstoot door de industrie, worden opgenomen in het Energieverdrag tussen de EU en een aantal Balkanlanden. Daardoor worden ze ook in die landen van toepassing en daar zal de lucht schoner van worden, verwacht Bankwatch.

ZUID-AFRIKA

Mijnbouwactivist Rhadebe vermoord

Het Australische mijnbouwbedrijf Mineral Commodities (MRC) wil in de heuvels van Xolobeni, in de Oostkaap van Zuid-Afrika, een omstreden titaniummijn beginnen. De plannen verdelen het dorp al sinds 2002. Eind februari werd een van de leiders van de tegenstanders van de mijn, de activist Sikhosiphi Rhadebe (52) vermoord met acht schoten. De daders deden zich voor als politie en kwamen aanrijden in een witte auto met blauw zwaailicht. Rhadebe zou een maand eerder telefonisch met de dood bedreigd zijn na een blokkade-actie tegen de mijn. Een team van zuidafrikaanse advocaten slaat alarm over het forensisch onderzoek naar de moord dat tot nog toe op broddelwerk lijkt.

Maleisië: Inheemse activisten boeken succes: de Baram-dam komt er niet, de regering van Sarawak geeft het onteigende land terug aan de inheemse gemeenschappen +++ **Nederlandse activisten** organiseren bussen naar fossielvrij protest ‘Ende Gelände’ (‘Tot hier en niet verder’) tegen kolenmijnen in Duitsland in mei, zie www.wijgaannaareg.nl +++ **Jongeren** gooien defect apparaat liever weg dan het te (laten) repareren, de ‘reparatiebereidheid’ is de afgelopen jaren flink gedaald +++ **Verenigd Koninkrijk:** geplande Hinkley Point-kerncentrale nog eens 2 miljard pond duurder, eerste bestuurder van Franse leverancier EDF spreekt publiekelijk twijfels uit +++ **Polen** zet de bijl in Bialowieza-oerwoud, het laatste van Europa +++ **Nigeria:** Regenwoud van de Ekuri bedreigd door plannen voor 260 km lange snelweg ‘naar nergens’ +++

NEDERLAND

NAM wil lozen op de Eems

Productiewater dat is gebruikt voor het oppompen van olie wordt, na zuivering, in de toekomst mogelijk geloosd op de Groningse Eems. De NAM onderzoekt deze mogelijkheid, nadat de injectie van zulk afvalwater in lege gasvelden in Twente vorig jaar problemen gaf. RTV Oost meldt dat het lozen een risicovol alternatief voor het injecteren is. Want als er ergens een lekkage ontstaat kan verontreiniging via de Eemshaven het werelderfgoedgebied van de Waddenzee instromen. Ook het hervatten van het injecteren van ongezuiverd water in de Twentse lege gasvelden wordt door de NAM overwogen. In Twente is er veel onrust over wat er in de bodem gepompt wordt, schrijft RTV Oost. Statenleden hebben er meermaals op aangedrongen dit nooit meer toe te staan.

BULGARIJE

Snelweg dwars door Kresna-vallei

Friends of the Earth Europe slaat alarm over vergevorderde plannen om een snelweg aan te leggen middenin de Bulgaarse Kresna-vallei, een beschermd Natura 2000-gebied. Dit betekent dat voor de aanleg van wegen eerst alle alternatieven overwogen moeten worden, zoals tunnels door nabijgelegen bergen. Volgens Bulgaarse bouwbedrijven zijn deze tunnels te gecompliceerd om aan te leggen, en rechtvaardigt dat de bouw van de snelweg met talloze viaducten en geluidswallen dwars door de 17 kilometer lange vallei. Die is echter de habitat van zeldzame slangen, vlinders en vleermuizen die nergens anders ter wereld voorkomen. De Europese Commissie heeft eerder aangegeven het tracé in de vallei niet te steunen. De Bulgaarse regering lijkt zich hier nu niets van aan te trekken. Zo dreigt de weg, die met Europees geld aangelegd wordt, de Europese regels voor natuurbescherming te schenden.

VERENIGD KONINKRIJK

Londenaren willen geen cruiseschepen om dieselrook

Plannen voor een nieuwe aanlegsteiger voor grote cruiseschepen in de Thames worden door omwonenden bij de rechter betwist. De schepen gebruiken diesелgeneratoren op zware scheepsolie voor elektriciteitsopwekking. Dat levert per dag per cruiseschip evenveel uitstoot op als tussen de 700 tot 2000 vrachtwagens. Met de nieuwe aanlegsteiger gaat Engeland de Europese lucht-

kwaliteitsnormen dus zeker niet halen, vrezen de Londenaren. Want ook nu worden die normen al overschreden. De eisers vinden dat de nieuwe steiger er alleen mag komen als die een walstroomvoorziening aan de schepen biedt. De schepen moeten daar ook voor ingericht zijn, wat uit kostenoverwegingen vaak nog niet het geval is. Walstroom wordt al jarenlang erkend als

schone manier om de schepen van elektriciteit te voorzien. Langs de Amerikaanse westkust is walstroom inmiddels verplicht. In Nederland zijn in de Amsterdamse haven 200 walstroompunten aangelegd, maar deze zijn nog niet geschikt voor de grote zeecruiseschepen.

WERELD

‘Politiek neemt sprookje emissieloze luchtvaart klakkeloos over’

Bovenstaand commentaar verwacht je van een milieuorganisatie, maar is afkomstig van onderzoekers uit Nederland, het Verenigd Koninkrijk en Noorwegen. Zij concludeerden dat het duurzaamheidsprobleem van de luchtvaart niet door nieuwe technologieën opgelost gaat worden. “De wijze waarop deze technieken worden gerepresenteerd leidt tot mythes over ‘emissieloze’ luchtvaart”, aldus de onderzoekers. Uit het onderzoek blijkt dat de uitstoot van broeikasgassen door de luchtvaart toeneemt, in tegenstelling tot wat de sector zegt. De luchtvaartindustrie ‘omgeeft de luchtvaart met mythes die inspanningen van de overheid in we weg staan.’ En hoewel techniek kan helpen om uitstoot te verminderen, is dit volstrekt onvoldoende

gezien het klimaatakkoord van Parijs. De onderzoekers keken naar technologieën als alternatieve brandstoffen, vliegen op zonne-energie, aerodynamica en vliegtuigontwerpen. “Puur wetenschappelijk zijn de genoemde technologieën fascinerend, maar ze vormen absoluut niet de panacee voor het klimaatprobleem dat de luchtvaart in toenemende mate veroorzaakt”, vindt Paul Peeters van de NHTV Breda. “De industrie heeft er belang bij een optimistische visie neer te zetten. Maar het is betreurenswaardig dat politici deze retoriek vaak klakkeloos overnemen en die mythes versterken in plaats van effectief beleid op feiten te baseren.”

Peru: Gigantische vervuiling na meerdere lekkages van omstreden noordelijke Peruviaanse pijpleiding van staatsbedrijf Petroperu +++ **Brazilië:** Protest tegen aanleg megadam in Tapajós rivier, in het Amazonegebied +++ **EU:** Activisten van Greenpeace in Brussel blokkeren geheime TTIP besprekingen over bedrijventribunaal +++ **China:** aanzienlijk meer strafzaken om milieudelicten +++ **Nederland:** Baggeraars Boskalis en Van Oord én de Nederlandse overheid hebben onvoldoende rekening gehouden met mensenrechten en milieu bij de uitbreiding van het Suezkanaal in Egypte, concluderen SOMO en Both ENDS +++

Kort | Van onze website

Samenstelling Annemarie Opmeer *Down to Earth* publiceert nog veel meer dan je misschien denkt. Onze website staat vol stukken die niet in het magazine verschijnen. Hier lichten we er een paar uit. Vind veel meer op **downtoearthmagazine.nl**. **Klik!**

Achtergrond

Tijs van den Broek: “Slacktivisme prikkelt bedrijven tot duurzaamheid”

Door: Ronella Bleijenburg | 800 woorden
Url: downtoearthmagazine.nl/slacktivisme-prikkelt-tot-duurzaamheid

Foto: Flickr Tanel Teemusk

Laagdrempelige protestacties op het internet worden vaak weggezet als *slacktivism*: actievoeren voor ‘slackers’, luiwammesen. Ten onrechte, oordeelt Tijs van den Broek. Hij promoveerde hierover aan de Universiteit Twente en stelt dat slacktivism er zeker toe doet. En dat het zelfs bedrijven kan aansporen tot ander gedrag.

Achtergrond

De stad is een goudmijn met urban mining

Door: Anna van Dijk | Lengte: 1500 woorden
Url: downtoearthmagazine.nl/milieu-urban-mining-de-stad-als-goudmijn
De spullen om ons heen zitten vol schaarse metalen en grondstoffen. Urban mining wordt gezien als dé manier om deze metalen opnieuw te winnen en gebruiken. Maar is dit stadsmijnen niet gewoon een hippe term voor recycling en moeten we eigenlijk op zoek naar geheel andere oplossingen?

Recensie

Vegan leven met De Groene Meisjes

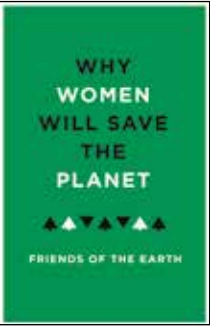
Door: Merel van Goor den Held | Lengte: 400 woorden
Url: downtoearthmagazine.nl/vegan-leven-groene-meisjes

De Groene Meisjes. Lekker en duurzaam eten, reizen, wonen en leven werd al de groene bijbel genoemd en verkozen tot Lekkerste vegetarische kookboek van 2015. Met dit boek wordt veganistisch koken en groen leven in ieder geval weer leuk.

Recensie

Redden vrouwen de planeet?

Door: Angelina Hammond | Lengte: 400 woorden
Url: downtoearthmagazine.nl/recensie-redden-vrouwen-planeet

Is de toekomst van de Aarde verbonden aan de emancipatie van vrouwen? De Britse tak van Friends of the Earth vond dit zo’n interessante vraag, dat die er een essaybundel aan wijdde. Overtuigt deze? Recensent Angelina Hammond had er een mening over. “Wie zegt dat vrouwen dan ook daadwerkelijk een andere en positieve koers zullen varen?”

Opinie

“Het associatieverdrag is een nieuwe markt voor Urenco”

Door: Jan Schaake | 500 woorden
Url: downtoearthmagazine.nl/oekraiene-associatieverdrag-kernenergie-urenco

Foto: Flickr CC Nicolas Raymond

Het Associatieverdrag wordt gedreven door westerse handelsbelangen, betoogt Jan Schaake. En de Oekraïense keuze tussen Rusland of de EU als voornaamste handelspartner heeft al tot een gewapend conflict geleid. Dit opiniestuk verscheen eerder in Oekraïne Akkoord, een informatiekraant over kernenergie, Tsjernobyl en het Associatieverdrag op initiatief van Laka, kenniscentrum over kernenergie en het verzet daartegen.

Opinie

Waarom de milieubeweging zich moet interesseren voor GeenPeil

Door: Annemarie Opmeer | Lengte: 500 woorden
Url: downtoearthmagazine.nl/commentaar-milieubeweging-geenpeil

Uiterst interessant, dat GeenPeil, want hoe vaak zie je zo helder hoe een door de politiek ongewenst democratisch proces met frisse tegenzin wordt ontvangen? Daar kunnen we van leren! Hoofdredacteur Annemarie Opmeer vraagt zich daarom af: waarom volgt de milieubeweging GeenPeil niet vanaf het begin met belangstelling?

Interview

Iryna Holovko: voor het associatieverdrag, voor veiligere kerncentrales Oekraïne

Door: Marianne Wilschut | 1100 woorden
Url: downtoearthmagazine.nl/iryna-holovko-voor-het-associatieverdrag-voor-veiligere-kerncentrales-oekraïne

De houdbaarheidsdatum van het merendeel van de vijftien kernreactoren die in Oekraïne staan, is bijna verstreken. We moeten voorkomen dat een van deze centrales een nieuwe Tsjernobylramp oplevert, zegt Iryna Holovko van de Oekraïense milieuorganisatie NECU. En Europa kan daarbij helpen. “Het associatieverdrag tussen Oekraïne en de Europese Unie zorgt voor meer toezicht op de veiligheid in die centrales.” Ook dit artikel verscheen eerder in Oekraïne Akkoord van Laka.

Foto: Wikimedia CC SA Tairas r

Bijlo belt...

... een burger

“Burger..”
“Dag Burger, met Vincent Bijlo, u heeft het druk he?”
“Godallemachtig nou zeg, eerst de asielzoekers, toen het referendum en nu weer de energiedialoog, mijn stem wordt schor van al dat laten horen. Het maakt overigens niet uit wat ik zeg.”
“U voelt zich niet serieus genomen?”
“Totaal niet, ze luisteren niet naar ons.”
“Maar ze geven u inspraak, het is ook nooit goed, Burger.”
“Ze doen alleen maar wat ze zelf willen.”
“En dat is?”
“Niks! Biomassa bijstoken in kolencentrales om de klimaatdoeleinden te halen. Weet u wat dat is, biomassa? Dat zijn al die lulrapporten van al die dialogen die door de shredder zijn gehaald. Zinloze recycling. Onze hypermoderne digitale economie wordt op gang gehouden met stoom, hoort u dat, met stoom! CO₂ afvangen, dat willen ze, om in godsnaam maar te voldoen aan de afspraken, wat een moeite, als je de kolencentrales sluit hoeft je niks af te vangen. maar dat kan niet, zeggen ze, omdat je dan een “waterbedeffect” krijgt. Als ze open blijven en we blijven zulk bangig niksig beleid houden, dan hebben straks alle 17 miljoen Nederlanders last van een waterbedeffect. O nee, zegt dan de overheid, rustig aan, zo’n vaart zal het niet lopen, allemaal linke bangmakerij. Er komt geen kloot van terecht Bijlo, van dat hele milieubeleid niet. Man, hoe hoog wil je je CO₂-plafond hebben? Het wordt steeds erger. In 2015 heeft de energie-sector in Nederland 12 procent meer CO₂ uitgestoten dan het jaar ervoor. Ik hoor ze sussend lullen over schaliegas, transitiegas, kerncentrales langer openhouden, ja, want die zijn ook duurzaam. Zeker, radioactieve straling gaat heel lang mee. Weet u wat die politici zijn? Fossielen, verslaafd aan fossiele brandstoffen. Ze denken: De burger is toch overal tegen, dus die laten we lekker meepraten, dan hoeven we niks te doen. Maar zo is het niet. De overheid loopt hopeloos achter.”
“Dat kunt u nou wel allemaal roepen, Burger, maar wat moet er dan gebeuren?”
“Zo snel mogelijk een fossielvrij Nederland.”
“Dat is makkelijk gezegd.”
“Natuurlijk, maar ze wilden toch dat ik mijn stem liet horen? Zitten wij daar te lullen in een zaal die verwarmd wordt met steenkolenstroom, terwijl we allemaal weten hoe het moet. Ik vraag me af hè, heeft minister Kamp eigenlijk zonnepanelen op zijn dak? Ik wel, meer dan de helft van de stroom die wij gebruiken wordt daarmee opgewekt. Stop met praten, doen! Dag, Bijlo, ik moet ophangen, ik ben een beetje door mijn energie heen van die dialoog.”

Vincent Bijlo

Illustratie: Renée Gubbels

“Het gif werkt langzaam, maar het werkt wél”

Met een klein ingezonden stuk zette hij het gevaar van neonicotinoïden voor bijen op de kaart, en raakte hij al zijn inkomsten kwijt. Toxicoloog Henk Tennekes over drempelwaarden, dosis-werkingrelaties en een eed voor wetenschappers. Tekst **Liesbeth Sluiter** Beeld **songbirdsos.com**

“Ik heb aan beide kanten van de heg gewerkt”, zegt toxicoloog Henk Tennekes (65). Hij bedoelt: in opdracht van, én als luis in de pels van de chemische industrie. Hij verdiende al jaren een goede boterham als consultant bij bedrijven als Sandoz, Ciba-Geigy, Monsanto en Novartis toen hij in 2009 stuitte op een nieuwe generatie insecticiden: de inmiddels beruchte neonicotinoïden. Toen hij zich verdiepte in hun manier van werken, besepte hij dat ze een groot gevaar vormen voor ons hele ecosysteem. Nog in hetzelfde jaar schreef hij daarover met universitair docent Jeroen van der Sluijs een ingezonden brief naar de NRC. De brief werd ingekort en verscheen als een onopvallend stukje in de wetenschapsbijlage – met verbluffend resultaat. De twee bezorgde wetenschappers werden nog nét niet overdekt met pek en veren de stad uitgejaagd. Bayer, producent van de wereldwijd meest gebruikte neonicotinoïde Imidacloprid, hing onmiddellijk dreigend aan de telefoon bij Van der Sluijs’ baas. Tennekes zag een abrupt einde komen aan de opdrachten van de chemische industrie en moest uiteindelijk naar de sociale dienst. Pas in 2014

kreeg hij voor het eerst weer werk en sindsdien gaat het beter. “Het is nog steeds schipperen”, zegt hij, “maar ik heb geen acuut probleem meer.”

Ondertussen was de discussie in Nederland over neonics, zoals ze gemakshalve worden genoemd, wel losgebarsten.

Om zijn bemoeienis met neonicotinoïden te verklaren, moet Tennekes terug naar het begin van zijn wetenschappelijke loopbaan. Het is geen straf hem daarover te horen vertellen. Toxicologie blijkt dicht op de huid van de maatschappij te zitten.

“Toen ik in Wageningen studeerde, werd Jan Koeman daar hoogleraar. In die tijd speelde de problematiek van het gebruik van chloor-koolwaterstoffen in pesticiden als DDT en Dieldrin. Koeman had ontdekt dat afvalwater van een fabriek van Shell in Pernis die een soortgelijke stof maakte, terecht kwam in de Waddenzee en daar vogelsterfte veroorzaakte. Hij ging met Shell praten; de fabriek is later gesloten.

Via zijn contacten kon ik gaan promoveren in het researchlaboratorium van Shell in Engeland. Ik deed daar onderzoek naar de kankerverwekkende werking van Dieldrin.

Ik heb er de ziekte van Parkinson aan overgehouden, maar daarvoor ga ik niet op de barricaden. Het is een beroepsrisico en ik heb bij Shell een goede tijd gehad.”

Wat hebben chloorkoolwaterstoffen met neonicotinoïden te maken?

“Geduld! Men veronderstelde toentertijd dat alle kankerverwekkende stoffen het DNA beschadigen, waardoor genen veranderen. Treft dat bepaalde genen, bijvoorbeeld diegenen die juist beschadigingen moeten repareren, dan krijg je een proces van zich vermenigvuldigende veranderingen. Eén molecuul van deze stoffen is al genoeg om het proces in gang te zetten, dat wil zeggen: ze hebben geen drempelwaarde. Maar de industrie heeft graag drempelwaarden. Dan kun je namelijk een veilige dosis vaststellen: de hoeveelheid waaraan een mens kan worden blootgesteld zonder ziek te worden of het loodje te leggen. Met een veilige dosis kun je iets verkopen.

Nu bleken er stoffen te bestaan die het DNA niet beschadigen en toch kankerverwekkend zijn, zoals Dieldrin. Mijn promotieonderzoek ging over het mechanisme waarmee Dieldrin tumoren veroorzaakt. Dat trok →

Geboren 1950, Zutphen
Opleiding Landbouwwuniversiteit Wageningen
Werk Kankeronderzoekscentrum in Heidelberg, Universiteit van Marburg, Sandoz Agro in Muttentz (CH), Research and Consulting Company in Itingen (CH), Experimental Toxicology Services in Pratteln (CH) en Zutphen
Meer lezen www.toxicology.nl, www.disasterinthemaking.com, www.farmlandbirds.net

In maart nam het Franse parlement in het kader van de ontwerpwet “Voor de herovering van de biodiversiteit, de natuur en de landschappen” met 30 tegen 28 stemmen een amendement aan dat neonics totaal verbiedt. Een mijlpaal, zelfs al geldt het verbod pas vanaf september 2018 en moet de Senaat het nog bekrachtigen. De Franse organisatie Pollinis schrijft: “Voor het eerst hebben onze argumenten de agrochemische industrie verslagen. Dit slaat een enorme bres in de muur die de agrochemische lobby rond onze instituties heeft opgetrokken.” Pollinis verzamelde 1,2 miljoen handtekeningen onder de petitie die het verbod bepleitte. In de EU als geheel geldt sinds december 2014 een tijdelijk en beperkt moratorium op drie neonicotinoïden. Het geldt alleen voor gewassen die voor bijen aantrekkelijk zijn, en alleen tijdens de bestuivingsperiode. Tijdens het moratorium worden metingen verricht. De effectiviteit van het moratorium en de betrouwbaarheid van de metingen zijn om een aantal redenen dubieus: de verboden stoffen worden vervangen door andere met dezelfde schadelijke effecten; neonics blijven lang in het milieu en zijn lang werkzaam; en toelating van het gebruik op een groot deel van de gewassen (granen!) negeert de gevolgen van uitspoeling in grond- en oppervlaktewater.

“Ik wil niet aan de verkeerde kant van de geschiedenis staan”

→ de aandacht van het Kankeronderzoekscentrum in Heidelberg, dat me een baan aanbood. Net als alle farmacologen was mijn baas daar geïnteresseerd in drempelwaarden en veilige doses; hij dacht dat mijn onderzoek naar Dieldrin misschien kon aantonen dat er kankerverwekkende stoffen bestaan met een drempelwaarde.”

En?

“Nee, ook één molecuul Dieldrin kon al tumoren teweegbrengen. Maar in Heidelberg gebeurde wel iets wezenlijks. Ik kreeg contact met Hermann Druckrey, een wetenschapper die tijdens de oorlog de relatie tussen dosis en werking had onderzocht van een kankerverwekkende stof. Hij was een controversiële figuur, als overtuigd nazi in 1931 toegetreden tot de SA. Na de oorlog, geïnterneerd in een Amerikaans gevangenkamp, ging hij samenwerken met de natuurkundige Küpfmüller. Met potlood en lineaal hebben ze op wc-papier een theoretische benadering ontwikkeld van dosiswerkingrelaties. Een doorbraak. Bepaalde stoffen, stelden ze, hebben een tijdsafhankelijke toxicologie: een hoge dosis veroorzaakt snelle sterfte, een lage dosis langzame. Dat betekent dat de werking van sommige stoffen soms pas laat zichtbaar en dus ook laat ontdekt wordt. Denk aan asbest. Dát schoot door me heen toen ik in 2009 las over neonicotinoïden.”

In 2009 woonde Tennekes al weer in Nederland. Na Heidelberg had hij een jaar gewerkt bij het Zwitserse bedrijf Sandoz Agro, waar

hij stuk liep op wat hij “de industriementaliteit” noemt. “Zo’n researchafdeling moet potentiële producten genereren en iedereen is blij als een bepaalde stof insecten of onkruid of schimmels blijkt te doden. Vervolgens moet je veiligheidsonderzoek doen om toelating op de markt te verkrijgen. Stoffen op de markt brengen is het hoogste doel en wetenschap wordt een vehikel om dat te bereiken, waarbij het doel de middelen heiligt.” Hij werd chef toxicoloog bij een Zwitsers contractresearchlaboratorium. “Net zomin onafhankelijk, want hetzelfde bedrijfsleven betaalt uiteraard. Dat lab groeide snel uit tot een van de grootste en beste van Europa. Ik verdiende veel geld.” Om meer tijd te hebben voor zijn kinderen, werd hij in 1992 zelfstandig consultant. Toen die op eigen benen stonden, keerde hij terug naar Nederland, naar Zutphen, waar hij was geboren. “Altijd als ik de IJssel weer zag, kreeg ik een brok in mijn keel.” Ook daar floreerde zijn bedrijf – tot 2009.

Wat gebeurde er in 2009 precies?

“Ik las over bijensterfte. De varroamijt gold doorgaans als boosdoener maar ik dacht: bijen zijn insecten, is er geen relatie met bestrijdingsmiddelen? Ik las over een nieuwe generatie insecticiden, de neonicotinoïden.

Al in de jaren negentig protesteerden Franse imkers tegen Imidacloprid, een middel dat werd gebruikt bij de teelt van zonnebloemen, waarop de bijen foerageerden. Een Spaanse wetenschapper schreef dat Imidacloprid een tijdsafhankelijke toxicologie heeft: in lage doses werkt het gif langzaam, maar het werkt wél. Jezus Christus, dacht ik, dat is de dosis-werkingrelatie van Druckrey en Küpfmüller! Net als bij sommige kankerverwekkende stoffen zie je de gevolgen pas na langere tijd, en langdurige blootstelling werkt mogelijk versterkend. Die stof is levensgevaarlijk! De ingezonden brief hierover van Jeroen van der Sluijs en mij gooide de knuppel in het Nederlandse hoenderhok.”

Later bleken nog veel meer organismen onder de neonics te lijden: microben, aardwormen, hagedissen, vogels en vissoorten.

“Het bleek dat deze stoffen slecht afbreken, makkelijk uitspoelen in het grond- en oppervlaktewater en zich daardoor in het milieu verspreiden en hele voedselketens aantasten. Op initiatief van een ornitholoog heb ik onderzoek gedaan naar de gevolgen voor boerenlandvogels. De relatie tussen het gebruik van Imidacloprid en de achteruitgang van soorten als grutto, tureluur en veldleeuwrik was zonneklaar. Onderzoek van anderen heeft dat bevestigd. Vogels zijn aaibaarder dan insecten, dus dat werd groot nieuws maar Bleker, toen staatssecretaris van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, wilde er niet aan. Hij baseerde zich op onderzoek van Blacquièrre, een Wageningse wetenschapper, die mijn werk onder de tafel had geveegd. Wageningen heeft sterke banden met de industrie, als je Blacquièrre hoort, hoor je Bayer.”

Zou u, gezien de persoonlijke gevolgen, het neonicotinoïdengevecht opnieuw aangaan?

“Op mijn boek *A disaster in the making* staat een uitspraak van Rachel Carson, de vrouw

die DDT wist uit te bannen: “*Knowing what I do, there would be no future peace for me if I kept silent.*” Ik wil niet aan de verkeerde kant van de geschiedenis staan. Mijn vader heeft, gedreven door een slechte gezinssituatie, in de oorlog een verkeerde keuze gemaakt. Hij nam vrijwillig dienst in het Duitse leger en is door een hel gegaan, tijdens en na de oorlog. Het heeft mijn jeugd belast, ik schaamde me kapot. Maar het heeft me ook geleerd te handelen volgens mijn geweten. Over het behoud van de natuur sluit ik geen compromissen. Bovendien: in de wetenschap vecht je voor de waarheid. Als je meent die te hebben ontdekt, houd je voet bij stuk. Ik ben niet honderd procent onafhankelijk, ik werk nu bijvoorbeeld voor een Frans bedrijf aan het op de markt brengen van een product tegen taaislijmziekte en streef naar het beste voor dat bedrijf. Maar er zijn grenzen. Als je geweten wordt aangesproken, moet je standvastig zijn.”

Hoe kun je als wetenschapper beleid beïnvloeden?

“Door gelijkgestemden te zoeken. Ik heb veel steun gehad van mensen van de Partij voor de Dieren, SP en de PvdA; omgekeerd voed ik hen met argumenten. Lobbyen is ontzettend belangrijk. Daarnaast moet je communiceren met de samenleving. Ik

gebruik sociale media om mensen te bereiken, Twitter en Facebook zijn mijn megafoon. De samenleving, dat zijn bijvoorbeeld consumenten die biologische producten willen, vrij van gifstoffen. Wat zij willen is belangrijk voor politici, het zijn hun kiezers. Ik heb CDA- en SGP-kamerleden die Imidacloprid willen behouden geschreven dat ze Genesis eens moeten herlezen, omdat ze in de voetsporen treden van Adam en Eva die het paradijs slecht beheerden. Ze werden gestraft met sterfelijkheid.”

Zou u graag onsterfelijk zijn?

“Niet in dit tranendal. Einstein zei: ‘Twee dingen zijn oneindig: het universum en de menselijke stommiteit. En ik ben niet zeker over het universum.’”

Is de mens een beetje een mislukte soort?

“Sinds we de landbouw hebben uitgevonden en een nomadisch voor een gevestigd leven hebben ingewisseld, hebben we de natuur vernietigd en ons eigen voortbestaan ondermijnd. We zijn superintelligent en nieuwsgierig, en hebben geleerd dat vergaande specialisatie het beste eindresultaat geeft. Zo werkt de industrie. Maar specialisten krijgen tunnelvisie. We hebben te weinig generalisten die grote verbanden zien. In mijn vakgebiedje kan ik aantonen dat de bijwerking

van een gifstof best meevalt; de veldecoloog ziet de stapeling van stoffen, de kettingreacties.”

Kunt u nog andere aanbevelingen doen?

“Onafhankelijkheid is betrekkelijk zolang bedrijven het onderzoeksgeld verschaffen; de hele productontwikkeling zou onafhankelijk moeten zijn. Misschien kunnen bedrijven die een product op de markt willen brengen een bedrag betalen aan een Europese instantie om de toelatingsstudies te doen – al is ook dan natuurlijk corruptie mogelijk. Daarom pleit ik ook voor een academische eed. Wetenschappers moeten beloven zich niet te laten corrumperen en bepaalde grenzen niet te overtreden. Iemand die de boodschap dat ons ecosysteem kapot gaat, niet serieus neemt, gaat over een grens.” □

De werking van neonics

Neonics tasten het zenuwgestel van insecten en andere kleine organismen aan. Omdat ze gebruikt worden als zaadcoating komt het gif in de hele plant terecht en zijn niet alleen dieren die een hapje blad nemen de klos, maar ook insecten als bijen, die stuifmeel en nectar eten. Neonicotinoïden worden preventief toegepast, nog voordat één vraatinsect is gesignaleerd. De wetenschappelijke consensus over de schadelijke effecten groeit – alleen producenten beweren nog glashard dat neonics 100 procent veilig zijn. Consensus bestaat ook over de constatering dat bijensterfte samenhangt met een combinatie van factoren: de stuifmeelkwaliteit die lijdt onder biodiversiteitsverlies; ziekten, vooral veroorzaakt door de varroamijt; en pesticiden. Naar het relatieve aandeel van deze oorzaken is men nog op zoek.

Zit je er wel eens helemaal doorheen, met al die ellende waar je tegen strijdt? Je inzetten voor een betere wereld kan ervoor zorgen dat je opbrandt. Maar dat hoeft niet. “Een beweging is niet duurzaam als de bewegers niet beter voor zichzelf zorgen.” Van Persoonlijk Jaarplan tot Ecodharmatraining, inspiratie om niet op te branden. Tekst **Liesbeth Sluiter** Beeld **Peter Heilmann, Michael Palmer**

Activisme met een lange adem

Hoe voorkom je als activist dat je opbrandt? Dat je wordt opgevreten door de ellende die je bestrijdt? Dat je cynisch wordt, of even meedogenloos als de tegenstander? Hoe houd je plezier in je werk? Het is een onderbelicht thema in de milieu-beweging. Activisten horen geen last te hebben van burn-out of persoonlijk leed – Syrische vluchtelingen, dat is pas erg! Het klimaat staat op springen, en dan de plastic soep en plofkippen, orang-oetans, vrouwen-besnijdenis, graaiende witte boorden, werkloosheid... weg met die muizenissen, aan het werk! Gelukkig zijn er mensen die wel aandacht hebben voor een duurzame manier van activist zijn.

Territoriumdrift

Van alle Nederlandse activisten heeft Henk Tetteroo (64) misschien wel de langste adem. Veertig jaar geleden sloot hij zich aan bij het verzet tegen het doortrekken van de A4 door Midden-Delfland, in het Groene Hart. Ondanks de taaie tegenstand is de weg in 2015 voltooid. De actiegroep bereikte wel een betere inpassing in het landschap. Overwinningen zien veranderen in nederlagen dankzij trucs van Rijkswaterstaat; ministers

die glashard hun beloftes verbreken; politici die inspraak slechts een nagel aan hun doodskist vinden – hoe houdt iemand zo iets vol? “Als beginner”, zegt Henk Tetteroo, “denk je dat de strijd eerlijk wordt gevoerd, maar je belandt in een wereld waarvan een goedwillende burger het bestaan niet vermoedt. Gelukkig is er genoeg wat me overeind houdt. Op de eerste plaats een soort territoriumdrift, dat is een krachtig motief. Mensen hebben een eigen plek nodig om tot bloei te komen, Midden-Delfland is de mijne. Van mijn mooie geboortestreek moeten ze afblijven. Je moet de werkelijkheid niet ontkennen, maar ook je eigen werkelijkheid overeind houden.” Daarnaast, zegt hij, waren er altijd medestanders. “Publicatie van je ideeën in landelijke kranten sterkt je in de gedachte bepaalde waarden te vertegenwoordigen. En soms winnen we. Begin jaren negentig vond Rijkswaterstaat een goede inpassing van de A4 te duur. Door te blijven zwaaien met de wet en hun eigen beloften kregen we draagvlak om hen op de knieën te dwingen.” Soms is het oorlog in zijn hoofd. “Ik heb woede in me en bij vlagen ben ik cynisch. Maar dan bedenk ik dat ik in Rusland al lang in de bak had gezeten en kan ik weer verder. Soms zit ik tegen een burn-out aan. Ik kan

moeilijk loslaten. Dat moet ik dan juist wel doen: de boel aan de kant leggen, op de bank liggen, zonder prikkels. Fietsen is een goed medicijn. Ik word gevoed door verbondenheid met het landschap en het verleden, en door mijn naasten. Door positieve reacties van lezers van mijn boeken over streektaal. In 2014 kreeg ik een ridderorde, voor mij toch wel een blijk van maatschappelijke waardering.” Sinds kort propageert hij het Persoonlijk Duurzaam Jaarverslag. “Milieuproblemen lijken te groot voor een individu, maar je kunt meer dan je denkt. Ik maak jaarlijks de balans op: hoeveel water heeft mijn regenton bespaard, hoeveel kilometer (niet) in een auto gezeten, hoeveel compost geproduceerd, hoeveel papier, glas, plastic en blik weggebracht, hoeveel gas bespaard met mijn hooikist? Laagdrempelig, iedereen kan het doen.” **Straatniveau** Bernadette Vieverich (53) tackelt al jarenlang mondiale problemen bij organisaties

als Milieudefensie, Oxfam, Greenpeace en Vluchtelingenwerk. Sinds 2012 zoomt ze ook in op een kleinere arena: namens GroenLinks werd ze lid van de bestuurscommissie (voorheen stadsdeelraad) van Amsterdam-West. “Ik was stomverbaasd te zien hoeveel mensen op straatniveau doen voor anderen. Bewoners die voor elkaar boodschappen doen, ondernemers die voor veiligheid zorgen, huiswerklessen – alles vrijwillig, zonder subsidie. Daar word ik vrolijk van.” Onlangs charterde ze het busje van een zorginstelling in de ‘stille uren’, om eenzame bejaarden te vervoeren naar dansavonden, bingo of bioscoop. “Met vrijwilligers als chauffeur. De proef is geslaagd, we gaan uitbreiden. Na twintig jaar wereldverbeteren ben ik nu blij als ik de buurvrouw kan helpen.”

Niet dat ze de wereldproblemen nu laat liggen. “Ik ben van nature optimist en ik denk dat we veel bereiken, zelfs als zichtbare resultaten ontbreken. En ik geloof in de kracht van het kleine. Dat één handeling het verschil kan maken.” Natuurlijk zit ze er ook wel eens doorheen. “Als ik zie wat directeurs van maatschappelijke organisaties menen te moeten verdienen, of als in een goede club mensen elkaar de tent uit pesten. Het menselijk tekort, kleinzieligheid, oneerlijkheid, ook daar. Dan houd ik mezelf voor dat er geen ‘goeden’ en ‘slechten’ zijn, alleen nuances.” **Spaanse Pyreneeën** Henk en Bernadette hebben op eigen houtje succesvolle strategieën ontwikkeld om zich

te weren tegen uitputting en somberheid, maar dat lukt niet iedereen. Gelukkig lijkt er sinds enkele jaren in de sociale- en milieu-beweging ruimte te ontstaan voor het beseft dat activisten mensen zijn van vlees en bloed, met alle kracht en kwetsbaarheid van dien. Dat een beweging niet duurzaam is als de bewegers niet beter voor zichzelf zorgen, en dat het anders kan. Uitgesproken representant van dit gedachtegoed is trainingscentrum annex leefgemeenschap Ecodharma, genesteld in de Spaanse Pyreneeën. Ecodharma proclameert: ‘We leven in moeilijke tijden, waarin activisten voor grote uitdagingen staan. Niet alleen moeten we blijven openstaan voor het bestaan van onrechtvaardigheid, verlies en lijden in de wereld om ons heen, we moeten →

“Je voelt je schuldig als je een spelletje doet. Mag ik genieten als levens kapot gaan, de natuur aftakelt?” – Bob Wester

→ ook onze eigen reacties, angsten, frustraties en kwaadheid onder ogen zien. (...) Waar vinden we de persoonlijke middelen en vaardigheden die onze acties effectiever en duurzamer maken?”

Bob Wester (37) volgde Ecodharma's training *sustaining resistance* in juni 2014. Hij maakte lange dagen als *organizer* bij de FNV en was ruim een half leven actief in bewegingen als GroenFront, vluchtelingen zonder verblijfsvergunning, actiegroep Doorbraak en actiecomité Dwangarbeid Nee. In 2014 werd hij voortdurend ziek. Hij stond “in het donkerrood”, zegt hij zelf.

“Op de training waren zo'n twintig mensen uit alle windstreken, van alle leeftijden. We herkenden elkaars problemen. Iedereen werkte keihard aan sociale verandering want als wij het niet deden, wie dan? Klimaat, wapenhandel, allemaal zó belangrijk dat je alles opzij zet. Soms voel je je een superheld, soms zwem je wanhopig tegen een vloedgolf in. Je voelt je schuldig als je een spelletje doet. Mag ik genieten als levens kapot gaan, de natuur aftakelt?”

Roofbouw op jezelf

Louise Hemmerman (38), een van Ecodharma's trainers, herkent het patroon: activisten die roofbouw op zichzelf plegen uit schuldgevoel over hun bevoorrechte positie in de wereld. “Er heerst een cultuur van zelfopoffering die bijdraagt aan burn-outs. Wij geven mensen de ruimte om naar zichzelf te

kijken. We proberen hen met hun privileges te verzoenen. Dat is een emotioneel mijnenveld, maar je kunt de wereld niet verbeteren als je geen gevoel van eigenwaarde hebt en uitgeput bent. Je moet dingen doen die je energie geven. We rekken de grenzen op van

wat activisme is. Vaak is confrontatie met politie, politiek en bedrijfsleven de enige geaccepteerde vorm. Maar bijvoorbeeld community gardening heeft dezelfde veranderingsintentie en is geen oefening in uithoudingsvermogen, maar een plezierige activiteit.” Bob zegt het zo: “Je kunt beter aan sociale verandering werken vanuit het besef dat het leven goed en mooi is. Acties vanuit eigen kracht zijn duurzamer dan acties gepland vanuit de zwakke plekken van de tegenstander. Ik weet nu dat ik mijn leven moet inrichten rond echte behoeften. In plaats van Facebook scannen op nóg meer activistisch nieuws, even naar een vriend fietsen.”

Ecodharma put uit verschillende bronnen. Een belangrijke is boeddhisme. “Een geëngageerd boeddhisme”, zegt Louise, “dat de dialoog aangaat met de samenleving. En we zijn niet stiekem aan het bekeren. Wie wil, kan leren mediteren en kennismaken met de filosofie. Sommigen denken dat je als boeddhist je individualiteit moet prijsgeven, maar het gaat om een ruimer begrip van het individu. Een zelf verbonden met de wereld. We proberen minder extreem en reactief de wereld te lijf te gaan en onze plaats erin te vinden. Dictaten los te laten. Wij bieden een veilige plek waar je je verdediging kunt laten zakken. Net zo militaristisch worden als je tegenstander is geen oplossing, er zijn andere vormen van kracht.” Bob: “Iemand zei: ‘Dit is New Age bullshit, ik haat het!’ Maar hij vond het toch nuttig.”

De natuur is een tweede essentiële bron voor Ecodharma. Bob: “We deden vaak spelletjes in de natuur. Het leven is een spel – dat straalden de begeleiders uit. En één dag bracht je helemaal alleen in de natuur door. Lopen, mediteren, gedichten maken, of muziek. Bij een burn-out raak je je kompas kwijt, je relatie met de omgeving. Onderdompeling in de natuur maakt je weer deel van het geheel.”

Bob Wester werkt nu met trainerscollectief Stroomversnellers aan verspreiding van het geleerde. “Voor mij is verbeteren van de cultuur in de beweging een prioriteit geworden.” □

Vind het Ecodharma-centrum via ecodharma.com.

In Nederland vindt er van 13 t/m 17 juli een 5-daagse training Duurzaam Activisme plaats. Zie: cre-act.net/workshop/duurzaam-activisme-5-daagse stroomversnellers.wordpress.com.

Het Persoonlijk Duurzaam Jaarverslag is op te vragen bij H.Tetteroo@gmail.com.

Rikus Spithorst, 56
Organisatie Maatschappij Voor Beter OV

Waarom een Maatschappij Voor Beter OV?

“OV is van groot belang voor het op een duurzame wijze in beweging houden van onze mobiliteit. Mits goed toegepast, kan ov per reizigerskilometer veel duurzamer en schoner zijn dan de auto. Het ov dient zijn sociale functie waar te maken (bereikbaarheid voor iedereen), maar is ook een belangrijke filebestrijder én betekent minder ruimtebeslag in de zin van brede snelwegen en parkeerruimte.”

Wat doen jullie? “We zitten tussen een actiegroep en een lobbyclub in. We doen niet mee aan deftige vergadercircussen, maar zitten aan de koffie met de mensen die er bij vervoerders, ambtenarij en politiek toe doen. Indien nodig, maar altijd pas na pogingen iets rechtstreeks gedaan te krijgen, zoeken we de media op. Lawaai in de krant, op radio en tv en internet is altijd pas het laatste redmiddel.”

Wat is je drijfveer? “Ik wil iets nuttigs doen voor de samenleving en dat mondde uit in mijn bemoeienis (met een aantal heel toffe medestanders) met het ov omdat dat gewoon beter kan en moet.”

Wat moet beter? “Er is maar één manier om mobilisten de juiste keuze te laten maken: een aantrekkelijke ov-dienst. Veilig, betrouwbaar, frequent, comfortabel. Met name de NS schiet daarin tekort met uitpuilende treinen die nog steeds te vaak vertraagd zijn of uitvallen. Dan maakt men niet de overstap van de auto naar het ov.”

Pak je zelf wel eens de auto? “Nee, die heb ik ook niet. Ik doe nagenoeg alles met het ov of lopend. Ik accepteer in gevallen dat het ov tekortschiet wel een enkele keer een lift.”

“Ik doe nagenoeg alles met het OV of lopend”

Rivieren van graan

Cargill bestond afgelopen jaar honderdvijftig jaar en handelt tegenwoordig echt niet alleen meer in graan. Maar bijna niemand weet hoe machtig het grootste voedselbedrijf ter wereld precies is.

Tekst **Hans Wetzels** Beeld **Shutterstock**

De meeste mensen kopen hun eten tegenwoordig bij de supermarkt. Thee en koffie, de meest exotische soorten fruit, pasta, brood en rijst zijn het hele jaar door voorradig. Vlees kost bijna niks meer en als je even geen zin hebt om te koken dan kun je kiezen uit allerlei merken diepvriespizza's, soep uit pakjes of gewoon een zak chips. Maar dat ogenschijnlijk zo gevarieerde aanbod wordt achter de schermen grotendeels geproduceerd door een kleine groep multinationals. Pepsico produceert frisdranken en de chips voor daarbij. Het snoepgoed van Snickers, Bounty en Twix komt allemaal uit de koker van Mars, Incorporated. Het Zwitserse Nestlé produceert de smaakmakers

van Maggi, de pizza's van Wagner, de koffie van Nescafé en allerlei chocoladeproducten en ga zo maar door. Die grote voedselmultinationals zijn daarvoor ook gigantische afnemers van agrarische grondstoffen als graan, cacao en plantaardige oliën. Of van nat gemalen maïs, om maar iets te noemen; een maïsapp waaruit zoetstoffen en citroenzuur voor frisdrank gewonnen worden. De Unilevers en Nestlés van deze wereld zijn zo op hun beurt weer afhankelijk van een klein groepje nog veel grotere bedrijven met namen die je nooit in de supermarkt zult zien: de mondiale graanhandelshuizen.

Imperiums

Grain is the currency of currencies, zei Vladimir Lenin ooit. William W. Cargill begreep dat

maar al te goed toen hij in 1865 zijn graanhandelsonderneming begon. En hij was niet de enige slimme jongen die doorhad dat er een imperium te bouwen viel op de rivieren van graan vanuit de Russische zeehaven van Odessa of het Amerikaanse midwesten richting de explosief groeiende Europese industriesteden, zo schrijft de Amerikaanse journalist Dan Morgan in 1979 in zijn klassiek geworden boek *Merchants of Grain*. De graanhandelaren verdienden fortuinen door graansilo's te bouwen, molenaarsbedrijven over te nemen, spoorlijnen te exploiteren en transportschepen te bouwen. Nog voor de eeuwwisseling waren de graanhandelshuizen voor veel boeren onmisbaar geworden. De mondiale graanhandel raakte langzaam maar zeker geconcentreerd in de handen van slechts vier machtige handelshuizen: Archer Daniels Midland (ADM) uit Chicago, het in Amsterdam opgerichte Bunge, Cargill uit Minneapolis en het Parijse Louis Dreyfuss; kortweg de ABCD's genoemd. Ruim honderdvijftig jaar later hebben diezelfde vier bedrijven samen met nieuwkomer Glencore, nog steeds ongeveer 90 procent van de mondiale handel in granen en oliezaden in handen. De ABCD's zijn daarmee de poortwachters van de mondiale voedselvoorziening geworden, constateert

Oxfam International in het onderzoeksrapport *Cereal Secrets* uit 2012. "In ons voedselsysteem heb je miljarden consumenten en miljarden producenten", zegt Madelon Meijer van Oxfam in een koffiehuis in Amsterdam-Oost. Ze pakt een stuk papier en tekent een zandloper. "Maar de meeste producten worden niet direct door de boer aan de consument verkocht. Granen en cacao gaan via de graanhandelaars naar de grote voedselbedrijven toe, die het vervolgens via de supermarkt aan consumenten verkopen. Daardoor zijn we van Coca-Cola tot aan goedkoop vlees afhankelijk van de grote graanhandelaars. De voedselmacht is volledig in handen van een klein groepje bedrijven waar de meeste mensen nog nooit van hebben gehoord."

Haven

Is dat erg? Dat hangt er vanaf aan wie je het vraagt. Het is een koude maar zonnige lente-

dag in de Amsterdamse haven. De Jin Xia Feng is enkele dagen geleden aangekomen om ruim zestigduizend ton Braziliaans soja-meel af te leveren in Amsterdam. Aan dek, twintig meter boven het wateroppervlak van de Mercuriushaven, heb je mooi uitzicht over het havengebied. Er hangt een zoete geur. Soja wordt uit de ruimen van het Chinese zeeschip gezogen en verdwijnt in een langszij afgemeerde binnenvaarder. Welkom bij de Amsterdamse overslagterminal van Cargill. Het in Minneapolis gevestigde bedrijf bestond in 2015 honderdvijftig jaar en is met een jaaromzet van zo'n 120 miljard dollar met afstand het grootste voedselbedrijf ter wereld. Ter vergelijking: zadenproducent Monsanto moet het doen met 15 miljard dollar en McDonald's zet zo'n 30 miljard op jaarbasis om. Ook de andere ABCD's zijn beduidend kleiner dan Cargill. In de bossen rondom het hoofdkantoor in Minneapolis is een compleet

Frans kasteel nagebouwd voor als de Cargill-directeuren zich even wil terugtrekken. Na anderhalve eeuw is het bedrijf nog steeds stevig in handen van de families Cargill en McMillan. Door die status van familiebedrijf kan de in 67 landen opererende multinational lekker in de luwte blijven. Het is dan ook best bijzonder dat het notoir gesloten voedselbedrijf een journalist uitnodigt voor een rondleiding in de haven. Erik Daas is logistiek manager van IGMA; de Nederlandse dochteronderneming van Cargill die de Amsterdamse terminal exploiteert. "Er zijn maar weinig mensen die zich realiseren hoe groot Cargill eigenlijk is", zegt Daas terwijl hij in het IGMA-kantoor door een powerpointpresentatie heenklikt. Het gebouw ligt in de schaduw van zes gigantische graansilo's met een enorm Cargill-logo. Graan is allang niet meer het enige waar het handelshuis groot in is. Er wordt ook gehandeld in oliezaden, biobrandstoffen en palm- ➔

“De voedselmacht is volledig in handen van een klein groepje bedrijven waar de meeste mensen nog nooit van hebben gehoord” **Madelon Meijer, Oxfam**

→ olie. Cargill produceert chocolade en is een belangrijke leverancier aan fastfoodketens. In de vleesindustrie heeft Cargill grote delen van de productieketen geïntegreerd tot één grote en efficiënte machine. De soja voor het veevoer wordt voor Cargill verbouwd en vervolgens vervoerd in schepen van Cargill. En door datzelfde Cargill verwerkt tot voer. Met regelmaat wordt zelfs het vlees geproduceerd door weer een andere divisie van Cargill. Een uitgebreide financiële afdeling zoekt in de tussentijd uit wanneer en waar de sojabonen het goedkoopst kunnen worden ingekocht, hoe lang ze opgeslagen moeten worden om ze vervolgens weer tegen de beste prijs te verkopen. Daarvoor is een enorme logistieke organisatie nodig, zegt Daas. De Amsterdamse terminal verwerkt op jaarbasis honderd-zeventig diepzeeschepen als de Jin Xia Feng en stuurt op zijn beurt weer tienduizend binnenvaarders Europa in, zegt hij: “Die lading gaat vanuit hier de Rijn op richting de Nederlandse of Duitse mengvoederindustrie. Zij vermengen de soja tot veevoer dat gebruikt wordt om de varkens en kippen die

jij in de supermarkt ziet liggen te voeren.” Na anderhalve eeuw fuseren, innoveren en ketenintegratie is het voor consumenten wereldwijd nagenoeg onmogelijk geworden om producten te kopen waar Cargill niks mee te maken heeft gehad.

Mondiale markt

Voor bedrijven als Cargill is een efficiënt werkend wereldhandelsstelsel van levensbelang. Aan hoge importtarieven, transportbelastingen of hoge landbouwprijzen hebben de ABCD's een broertje dood. Terecht, vinden ze zelf. Ze hebben immers een spilfunctie in het voeden van een groeiende wereldbevolking. Het mag dan ook geen verrassing heten dat Cargill mordicus voorstander is van minder regels en meer vrijhandel. Dat betekent ook dat het zoveel mogelijk politieke pressie probeert uit te oefenen. Zo werd de Amerikaanse delegatie die onderhandelde over de oprichting van de Wereldhandelsorganisatie (WTO) in 1995 geleid door ex-Cargilltopman Dan Amstutz. Niet toevallig werden er in WTO-verband voor het eerst afspraken gemaakt over de wereld-

wijde liberalisering van de landbouw. En ook nu zijn de grote graanhandelshuizen uitgesproken voorstanders van megaovereenkomsten als het transatlantische (TTIP) en transpacifische (TPP) handelsverdrag die de voedsel- en landbouwsectoren grote voordelen op zullen gaan leveren, zo laat Cargill-CEO David MacLennan weten vanuit het directiekasteel in Minneapolis. Toch is concrete politieke invloed vaak lastig te kwantificeren. Volgens het Europese transparantieregister heeft Cargill maar zes lobbyisten met parlementaire toegang rondlopen in Brussel. Opvallend weinig voor een megabedrijf met zoveel verschillende sectorbelangen. Het concern is echter wél aangesloten bij maar liefst 25 handelsassociaties. Die lopen uiteen van nichegroepen zoals de internationale associatie voor pectineproducenten IPPA, tot aan voedselindustriegigant FoodDrinkEurope. Een voor Cargill extreem belangrijke speler in het Brusselse universum is het invloedrijke platform voor de Europese handel in granen en oliezaden: Coceral. Deze lobbyclub zetelt op een steenworp van het Europese Parlement, en niet voor niets. Ze houdt nauw contact met beleidsmakers en parlementariërs. Dat vertelt secretaris-generaal Teresa Babuscio van Coceral zelfverzekerd. Over individuele leden wil ze niets loslaten, maar dat verdere vrijhandel een speerpunt is voor Coceral staat buiten kijf: “Als Europa een belangrijke exporteur wil blijven van hoogwaardig

“Er zijn maar weinig mensen die zich realiseren hoe groot Cargill eigenlijk is” Erik Daas, dochteronderneming IMGA

bewerkt voedsel dan moeten we wel over genoeg aanvoer beschikken. Zo houden we de werkgelegenheid op peil en de economie competitief. Vrije handel speelt daar een sleutelrol in.” Steeds meer Europese boeren zijn echter sceptisch over die immer uitdijende wereldmarkt; een proces dat onder TTIP en TPP onvermijdelijk door zal zetten. In oktober 2015 schrijft een bont gezelschap van Nederlandse boerenorganisaties daarom een brandbrief aan de Tweede Kamer. Als onder TTIP importheffingen verdwijnen, betekent dat oneerlijke concurrentie voor de Europese boer, vrezen ze. Voor de graanhandel zou dit daarentegen alleen maar beter zijn, geeft Babuscio toe. Handelaars hebben immers belang bij een zo groot mogelijk aanbod. Of dat nou uit Oekraïne of Canada komt, maakt niet uit: “Het belang van een graanboer is vaak anders dan dat van de handelaar. Maar voor veehouders zijn wij dan weer bondgenoten omdat ze afhankelijk zijn van goedkope soja-import.”

Onheil

Er trekken echter steeds meer experts aan de alarmbel. Ondanks de enorme hoeveelheden geproduceerd voedsel lijden er ruim

een miljard mensen honger. Obesitas is een steeds groter probleem in gebieden waar het dieet verschuift naar bewerkt voedsel, en de hoeveelheid fossiele brandstoffen die de voedselsector opslurpt, is gigantisch. De VN presenteerde eind vorig jaar haar *Agricultural Outlook 2015-2024* waarin voorspeld wordt dat er de komende jaren een verdere verschuiving richting de intensieve exportlandbouw plaats zal vinden. Gevreesd wordt dat problemen als ontbossing, bodemdegradatie en grondwaterverontreiniging daardoor alleen maar zullen toenemen. “In 2050 zijn er tien miljard aardbewoners en die moeten allemaal eten. Daarvoor zal je efficiënt moeten produceren”, zegt Paulien van de Graaff stellig. Ze is algemeen secretaris van het Koninklijke Vereniging Het Comité van Graanhandelaren – kortweg Het Comité. De in 1872 door Rotterdamse handelaren opgerichte belangenclub zetelt in een onopvallend kantoorgebouw aan de Rotterdamse Blaak, vlakbij de kenmerkende kubuswoningen. Oorspronkelijk hield Het Comité zich vooral bezig met het opstellen van standaardcontracten voor graantransacties, maar ondertussen variëren de activiteiten van politieke belangenbehartiging tot aan voedselveiligheid, vertellen voorzitter

Matthé Vermeulen en Van de Graaff: “Onze oprichting viel ongeveer samen met het moment dat de internationale graanhandel in de Rotterdamse haven op gang kwam. Nederland ligt logistiek gezien gewoon heel erg handig als mainport richting Engeland, Duitsland of Denemarken.” Nederland is ondanks een vrij bescheiden eigen graanproductie daarom toch een belangrijke speler in de mondiale graanhandel. De witte kantoorwanden van Het Comité hangen vol met klassieke zwart-witfoto's uit de oude haven. De mondiale voedselhandel is ondertussen zo ingewikkeld geworden dat het moeilijk is om te begrijpen hoe prijzen zich ontwikkelen en waarom er ergens wel of geen voedselschaarste ontstaat, geeft Vermeulen toe. De Rabobank heeft om die reden gepoogd om de wereldhandel te visualiseren in een overzichtskaart. Volgens de meest recente versie uit 2012 gaan de grootste handelsstromen op dit moment richting Azië. De steeds rijker wordende Chinezen importeerden in 2010/2011 bijna dubbel zoveel soja als vijf jaar eerder. Het grootste deel daarvan is afkomstig van de uitgestrekte akkers van de Verenigde Staten. De Europese Unie importeert vooral veel soja uit Zuid-Amerika – bij

“Het belang van een graanboer is vaak anders dan dat van de handelaar”

Teresa Babuscio, Coceral

→ elkaar 30 miljoen ton per jaar – en verkoopt zelf 23 miljoen ton graan per jaar aan Afrika.

Structureel veranderen

Er wordt dus veel geld verdiend met het voeden van de wereld. Maar volgens critici is de voedselwereldmarkt in de praktijk vooral goed voor grote voedselbedrijven. Multinationals als de ABCD's hebben dan ook geen enkel belang bij het hervormen van een wereldvoedselsysteem dat ze door hun politieke en economische gewicht zelf mede hebben gecreëerd, zegt Olivier de Schutter. De Waalse Belg was van 2008 tot en met 2014 Speciaal Rapporteur voor het Recht op Voedsel bij de Verenigde Naties en is sinds 2015 co-voorzitter van de gloednieuwe en interdisciplinaire denktank IPES-Food.

Het allereerste rapport van het onderzoeksinstituut verscheen in mei 2015 onder de titel *New Science on Sustainable Food Systems* en neemt de ongelijke machtsrelaties in de keten kritisch onder de loep: "Multinationals met een groot marktaandeel kunnen door hun macht zowel de problemen in het voed-

selsysteem als de oplossingen zelf definiëren. Uiteraard liggen die op een lijn met hun eigen belangen. In het huidige systeem zijn de ABCD's feitelijk de enige afnemers van landbouwproducten en ze willen complexe problemen als honger dan ook oplossen door simpelweg meer te produceren en te verkopen op de wereldmarkt."

Dankzij de ongebreidelde macht van de ABCD's, wordt er nooit gekeken naar weef fouten in het wereldvoedselsysteem, concludeert IPES-Food. Dat is pijnlijk. Want ondanks de grote efficiëntie van het systeem zijn de sociale en milieuproblemen reëel. "Veel problemen zouden opgelost kunnen worden door voorbij de economische logica te kijken en alternatieve landbouwsystemen serieus te gaan nemen. Maar dat vereist wel moedige politieke beslissingen en bij het bedrijfsleven vaak impopulaire maatregelen. In sommige gebieden kan armoede bijvoorbeeld worden voorkomen door lokale boeren te beschermen tegen massale import", zegt De Schutter. Door het decennialang agressief uitrollen van een op industriële

productie gerichte wereldmarkt zijn allerlei lokale, duurzame en vaak eeuwenoude vormen van voedselproductie steeds meer in de verdrukking geraakt, signaleert hij: "Grootschalige en kleinschalige systemen van voedsel produceren kunnen best naast elkaar bestaan. Maar het verhaal over hoe de wereld te voeden is op dit moment volledig gekaapt door het bedrijfsleven."

Toch staan de graanhandelaars niet onverschillig tegenover alle opdoemende problemen, benadrukken Vermeulen en Van de Graaff. Om die reden wil de Nederlandse mengvoederindustrie bijvoorbeeld vanaf 2015 alleen nog maar met verantwoord geproduceerde soja werken. En probeert men via certificeringsprocessen bodemuitputting in Braziliaanse productiegebieden een halt toe te roepen. Maar om de wereld in de toekomst te kunnen blijven voeden zijn schaalgrootte, kapitaal en dus grote voedselbedrijven als de ABCD's nou eenmaal nodig, zo is de opvatting van Het Comité: "Lokaal of ecologisch produceren kan alleen als wereldwijd consumptiepatronen veranderen. Ik denk niet dat je dat voor andere mensen kunt beslissen. Wij representeren een industrie die wereldwijd overschotten kan verplaatsen naar gebieden waar vraag bestaat. Door een goed functionerende wereldmarkt is de mensheid beter af." □

Multinationals kunnen door hun macht zowel de problemen in het voedselsysteem als de oplossingen zelf definiëren

Frido Kraanen, 46, Directeur Coöperatie & Duurzaamheid PGGM
Doet mee aan Low Car Diet

Wat houdt het Low Car Diet in? "In april gaan bedrijven met elkaar de strijd aan om zoveel mogelijk duurzame kilometers te maken. Ik ga die maand niet langer met de auto van Zoetermeer naar Zeist (een rit van 40 minuten), maar pak de fiets en het openbaar vervoer. Eerst fiets ik zes kilometer naar het station, daarna reis ik met twee treinen en een bus naar Zeist en loop het laatste stukje naar kantoor. Daar doe ik 1 uur en 40 minuten over. Door al die overstappen is het lastig om rustig te zitten werken. Een logistieke uitdaging dus."

Heb je eerder meegedaan? "In september 2014 en vorig jaar oktober. Dat was spannend qua weer, maar het regende minder vaak en er was minder vaak vertraging, dan ik van tevoren dacht."

Doen veel collega's mee? "Vorig jaar 37 en dit jaar 141. Dat is meer dan 10 procent van onze werknemers en daar zijn we trots op. Een aantal collega's heeft hun rijgedrag permanent aangepast na deelname aan het Low Car Diet. Mij lukt dat logistiek gezien niet, maar ik rij in elk geval wel hybride."

Wat is je persoonlijke drijfveer? "Naast het feit dat het goedkoper is en bewegen gezond is, vind ik het vooral belangrijk in het kader van klimaatverandering. Dat is toch wel een van de grotere uitdagingen in de wereld en daar wil ik een bijdrage aan leveren. Bovendien: PGGM heeft, via het belegd vermogen van klanten, een forse besparingsambitie op CO₂-uitstoot en is erg bezig met de transitie naar een circulaire economie. Dan kan ik als duurzaamheidsdirecteur natuurlijk niet achterblijven."

"Ik kan als duurzaamheidsdirecteur niet achterblijven"

De eerste kolencentrales uit het Energieakkoord zijn gesloten. Ook die van Nijmegen. Muziektheatergroep BOT ging op zoek naar de ziel van de inmiddels o zo stille kolos aan de Waal. En voelde vooral mededogen. “De centrale heeft keihard gewerkt en alles gegeven. Wij hebben alleen maar genomen.” Tekst Wendy Koops Beeld Marten van Dijk

Ode aan een ‘oude dame’

Er komen geen rookpluimen meer uit de wolkenfabriek die de horizon van Nijmegen decennialang bepaalde. December vorig jaar is de kolencentrale op enkele kilometers afstand van het centrum definitief stilgelegd – zoals afgesproken in het Energieakkoord. Een van de bezoekers van de voorstelling *Het geluid van stroom*, een rauw en tegelijk teder eerbetoon aan wat oudwerknemers wel ‘de oude dame’ noemden, is er niet rouwig om. “Het gebouw is echt versleten, afgeschreven.” Hij kijkt naar de gevel waaraan hij in de jaren tachtig op tientallen meters hoog eigenhandig onderhoud pleegde – in 2010 hingen activisten er nog een enorm spandoek op met de tekst Stop CO₂.

Dit is volgens hem maar een kleintje vergeleken met die in Geldermalsen (ook sinds kort gesloten). “Daar fietsten de werknemers door de gangen, zo immens is het.” Gefascineerd luisteren zijn vrienden toe als hij vertelt over de olieplatforms in de Noordzee die hij vroeger in elkaar zette. “De olie is nu veel te goedkoop, dus ze liggen gewoon stil. Shell zou die dingen helemaal vol moeten zetten met windmolens. Ze staan er toch al.” Maar hij maakt zich geen illusies: zolang er aan hernieuwbaar niet veel geld valt te verdienen, gaat Shell niet echt veranderen. Toch is het de toekomst, daarover twijfelt hij niet.

Uitgedoofd

Als iedereen zijn oranje bouwhelm heeft vastgesjord – al dan niet met een opgelaten gevoel – wordt de meute op sleeptouw genomen. Het is geen voorstelling waarbij het publiek op zijn krent mag blijven zitten: de vier muzikanten van muziektheatergroep BOT lokken ons steeds dieper het koude, lege gebouw in. Verdieping na verdieping, tot we bij de inmiddels uitgedoofde ovens zelf aankomen.

Al lopend hoor ik een gezin praten over de vierduizend zonnepanelen die op het terrein zijn opgesteld en moeten →

→ helpen om Nijmegen in 2045 energie-neutraal te krijgen. Die staan daar keurig in het gelid onder een strakblauwe hemel te blinken. Straks krijgen we er allemaal eentje mee naar huis, licht een echtpaar voor ons. “Die kunnen we wel gebruiken.” Even verderop bespreekt een gezin dat ‘men’ dit soort centrales niet meer wil omdat ze te vies zijn. De voorstelling probeert ons straks aan het denken te zetten over de vanzelfsprekendheid van elektriciteit en het gemak waarmee we die erdoorheen draaien, maar dat gebeurt blijkbaar ook al vanzelf, gewoon door hier te zijn. Mooi. Eenmaal binnen kijkt iedereen, een beetje onwennig wachtend op wat komen gaat, zijn ogen uit. Hier gebeurde het allemaal. Superfascinerend, al die onbekende knopjes, radartjes en schakelaars. Overal termen die voor ons leken abacadabra zijn, zelfs de enorme stalen pijpen die hun eigen labirint door de ruimte formeren zijn met cryptische zinnnetjes beschreven. Gewoon met zwarte viltstift. Soms gaan de industriële bouwsels van BOT, een eigenzinnige theatergroep die graag werkt met zelfgemaakte instrumenten, bijna naadloos op in de enorme ruimte. Pas als ze geluid produceren trekken ze de aandacht. Tegelijk lijken de stoffige buizen waarin vroeger de stoom rondzong en langzaam steeds meer druk opbouwde ergens net een uit de hand gelopen kunstobject. De grootsheid, de bijzondere vormen, voor wie het wil zien heeft de centrale zeker ook schoonheid.

Honger

Na afloop vertelt de moeder van een gezin met drie kinderen hoe ze een paar jaar geleden ’s nachts wakker schrokken van de explosie in de centrale. “We wonen helemaal op de oost-oever, best ver van de centrale vandaan, maar toch was het echt hard. En best angstig.” Enorm interessant om die plek nu eens van binnen te zien, vindt ze. Al kwam de voorstelling wel een beetje langzaam op gang, lacht haar tienerdochter. Haar jongere zus

vond het vooral gaaf om de muzikanten tussen de roosters onder onze voeten te zien liggen terwijl ze rondreden op vervreemdende karretjes. De één bespeelde een piano op zijn kant, de ander zat in een koelkast en eentje lag op zijn buik televisie te kijken met een horizontaal zwevende scherm-lamp naast zich. Terwijl het publiek nog snel een paar selfies neemt met de kolos op de achtergrond, vertelt theatermaker Job van Gorkum van BOT dat hij het oneerlijk vindt dat de ‘oude dame’ tegenwoordig voor vies en voos wordt uitgescholden. “Toen dit gebouw in 1980 openging, was het één van de schoonste en modernste centrale van Europa. Het ligt niet aan haar of aan de werknemers dat onze vraag naar energie steeds maar is gestegen.” Volgens hem werd

begin vorige eeuw alleen energie voor straatverlichting en het station opgewekt, de centrale groeide uit tot het grootste lichaam van de stad doordat onze honger naar energie maar bleef toenemen. “En nu is de centrale uitgerangeerd. Terwijl het gewoon de uitlaatpijp van de elektrische auto is, dat vergeten mensen vaak.” In een gevoelig, ‘klein’ lied bezingt hij: “Doe de lampen uit, de dag duurt zo lang als de zon, zolang als die kon.” En inderdaad, we mogen best schelden op die vieze fossiele industrie, maar niet zonder ook kritisch naar onze eigen energievraag te kijken. Met bijna veertig stijf uitverkochte voorstellingen heeft *Het geluid van stroom*, een co-productie van BOT met productiehuis Oost-Nederland, daar vast een heleboel mensen toe bewogen. □

Soms onverbiddelijk hard, soms oorverdovend stil, zo klonk *Het geluid van stroom*, een voorstelling met grote machines en kleine liedjes. Bijzonder is het gebruik van de ouwe blauwe bedrijfsfietsen waarmee de werknemers een paar maanden geleden nog over het terrein crosten (rechtsboven). Nu fladderen blauwe archiefmappen als vogels in de immense ruimte (rechtsonder), maar vroeger werden hierin de veiligheidsrapporten opgeslagen. Volgens de mannen van BOT werd iedere las elke twee jaar met een röntgenapparaat gecheckt. En sommig afval werd hergebruikt als asfalt of gipsplaten.

Studentikoze kwajongensstreek of bloedserieuze kwestie? Wat GeenPeil in elk geval wél illustreert is de steeds groter wordende tegenstelling tussen volk en politieke elite. Wat kan de strijd tegen TTIP hiervan leren? Tekst Hans Wetzels

Wat leert GeenPeil ons over TTIP?

Het is een koude en donkere dinsdagavond in maart als in de Amsterdamse Indische Buurt een discussieavond over GeenPeil plaatsvindt. Op de eerste verdieping van het International Institute for Research and Education (IIRE) drinkt een kleine groep activisten koffie uit plastic bekertjes. Ze komen zonder uitzondering uit de links-progressieve hoek en zijn in de aanloop naar 6 april samengekomen om te discussiëren over hoe nou in godsnaam om te gaan met dat referendum over het associatieverdrag tussen de Europese Unie (EU) en Oekraïne. GeenPeil is immers afkomstig uit de koker van het controversiële, rechtse weblog GeenStijl en het Forum voor Democratie van zelfverklaard conservatief denker Thierry Baudet – partij en waar de activisten liever niet mee geassocieerd worden. Desondanks pleit de Amsterdamse SP ervoor om mee te gaan in een nee-stem, benadrukt beleidsmedewerster Sara Murawski in het felverlichte zaaltje: “Wij zijn óók tegen de ongebreidelde uitbreiding van deze neoliberale EU. In Oekraïne zullen flinke klappen vallen als de markt opengesteld moet worden voor Europese bedrijven. Tegelijkertijd kunnen de

Referendumwet

Vanaf 1 juli 2015 geldt de nieuwe Wet Raadgevend Referendum (WRR): vanaf het moment dat een wet in het Staatsblad staat, geldt er vier weken om een inleidend verzoek tot referendum te doen. Daarvoor zijn tienduizend handtekeningen voor nodig. Daarna heb je zes weken om er driehonderdduizend op te halen. “We zijn uiteindelijk uitgekomen op 470.000 handtekeningen, waarvan er na een steekproef van de Kiesraad 427.939 geldig bevonden zijn”, vertelt Bart Nijman over GeenPeil. Lees meer op www.geenpeil.nl.

lagere Oekraïense lonen zo flink gaan drukken op de arbeidsmarkt in West-Europa. Los van wie GeenPeil georganiseerd heeft, zijn er genoeg goede redenen om tegen dit associatieverdrag te stemmen.” Welkom in de paradox waar links Nederland in terecht is gekomen sinds GeenStijl een referendum voor elkaar kreeg, een middel waar maatschappelijke organisaties zelf ook gebruik van gaan willen maken. Zal de milieubeweging voor een referendum over TTIP, bijvoorbeeld, net zo goed gebruik kunnen maken van de onvrede in de samenleving, of wil zij de onderbuik niet aanspreken?

Rechts-activistisch

Sinds de start in 2003 is GeenStijl een factor van formaat geworden in het Nederlandse medialandschap. De website bevindt zich volgens hoofdredacteur Dominique Weesie expliciet rechts van het midden, bedient meer dan een half miljoen unieke bezoekers per dag en is berucht vanwege de genadeloze, ongenueanceerde stijl van interviewen en schrijven. Klassieke journalistieke wetten worden aan de laars gelapt en de kwajongensachtige bravoure waarmee de redacteuren van het weblog gevestigde politici het vuur aan de schenen leggen, is bij vlagen jaloersmakend. Het onder de naam GeenPeil afdwingen van een nationale volksraadpleging over een droog en saai onderwerp als een associatieverdrag is hoe je het ook wendt of keert een stunt van formaat.

Bart Nijman is dan ook een tevreden man. De blogger is beter bekend onder zijn GeenStijl-pseudoniem Van Rossem en geeft direct toe dat GeenPeil meer te maken heeft met de wijd gevoelde scepsis tegenover Brussel dan met het associatieverdrag zelf. Vanaf 1 juli 2015 is in de nieuwe Wet Raadgevend Referendum (WRR) vastgelegd dat burgers een referendum kunnen afdwingen. Van die mogelijkheid wilde GeenStijl meteen gebruikmaken, vertelt hij: “Wij wilden gewoon proberen of dat kon, een referendum afdwingen. Die nieuwe wet bood een goed kader om de groeiende onvrede in de samenleving een duw te geven richting meer inspraak in wat ik beschouw als een afbrokkelende democratie.” Maar voor veel mensen vormt het feit dat het juist het tendentieuze, ongefundeerde en nodeloos kwetsende GeenStijl is dat een →

→ referendum heeft weten af te dwingen een duivels dilemma. Want ondanks het volgens vaak linkse critici onverhulde rechtse activisme van het weblog is het ze wel mooi gelukt om bijna een half miljoen mensen voor hun zaak te mobiliseren. Wat gebeurt er bij zo’n succes? Wat kan de milieubeweging verwachten als ze zelf zo’n referendum organiseert?

Media

De Europese politieke elite reageert als door een wesp gestoken op het succes van GeenPeil. Europese Commissievoorzitter Jean-Claude Juncker waarschuwt voor een “continentale crisis” en voormalig voorzitter van de Europese Raad Herman van Rompuy laat in een interview met Trouw optekenen een eventuele Nederlandse afwijzing van het Oekraïense associatieverdrag “schandalig” te vinden. Ook kijkers van het NOS-journaal hoorden eigenlijk pas écht over het referendum toen de kiesdrempel inmiddels gehaald was. Het is dan ook de vraag of grote Nederlandse media het initiatief van GeenStijl wel serieus genoeg hebben genomen en, belangrijker nog, wel in staat zijn om fundamentele vragen te stellen over de sluimerende maatschappelijke onvrede die overduidelijk de achtergrond vormt voor het succes van GeenPeil. “De EU gedraagt zich meer en meer als een imperium dat lak heeft aan nationale soevereiniteit en democratie, zoals ook de Griekse kwestie laat zien”, schrijven de initiatiefnemers achter het referendum in augustus 2015 in een opiniestuk in de Volkskrant, met betrekking tot vragen die niet gesteld zijn door grote media.

Niet democratisch

Maar is zo’n ingewikkeld onderwerp als een associatieakkoord of een vrijhandelsverdrag wel geschikt om een referendum over te houden? GeenStijl-blogger Jan Roos bekende op nationale televisie tegenover presentator Sven Kockelmann het 486 pagina’s tellende

associatieverdrag helemaal niet gelezen te hebben. D66-voorman Alexander Pechtold moest zelf vervolgens tegenover GeenStijl toegeven het verdrag ook nooit gelezen te hebben. Is het misschien democratischer om referenda over zulke complexe materie beter niet te houden? Dat klinkt paradoxaal, maar Michiel Hulshof van het Amsterdamse onderzoeksbureau Tertium vond van wel en riep op tot een boycot. Hulshof stelt in een opiniestuk in Vrij Nederland dat het volstrekt onduidelijk is wat de consequentie is van de stemming. Hij vreest daardoor voor een uitholling van de democratie: “GeenPeil wil aantonen dat Europa niet democratisch is. Daarvoor gebruiken ze dit referendum. Er is inderdaad veel aan te merken op het democratische gehalte van de EU. Maar of je dat nou het beste aankaart door een referendum te organiseren met een vraag waarbij het verschil tussen ja en nee niet helder is?” En ook hoogleraar Europees Recht Linda Senden van de Universiteit Utrecht uit gelijksoortige kritiek. Onvrede over Europese besluitvorming is niet onterecht, constateert ze. Maar dat kan volgens haar beter

niet gekanaliseerd worden via een raadgevend referendum over een associatieakkoord: “Zo’n referendum is een belangrijk politiek signaal. Maar het biedt geen oplossing voor het ervaren democratische tekort en geen uitsluitel over wat dan wél een voor burgers acceptabele koers van de EU zou zijn.” Doordat GeenPeil echter wél de illusie wekt dat het associatieverdrag door een raadgevend referendum kan worden tegengehouden wordt er, vreest de hoogleraar, onnodig wantrouwen tegen de EU gekweekt. Het onderhandelingsmandaat op basis waarvan de Europese Commissie handelt, ligt immers bij nationale politici, legt ze uit. Hoe het dan wel moet? “Nationale parlementariers moeten burgers beter informeren over verdragen en ze eerder in het politieke proces daarbij betrekken. Zij hebben de verantwoordelijkheid om ervoor te zorgen dat het standpunt dat ze in Brussel innemen ook daadwerkelijk door de burger wordt gesteund.” De gang van zaken rond vrijhandelsverdrag TTIP – het vrijhandelsverdrag waarvoor nog geen referendum kan worden georganiseerd omdat het verdrag er nog niet is, maar waarover nu wel een brede discussie is – laat volgens Senden zien dat het zeker mogelijk is om burgers bij een inhoudelijke discussie te betrekken voordat het verdrag een feit is.

Nijman is ongevoelig voor de kritiek. Hij stelt in een e-mail: “Steeds meer mensen

Handtekeningen tegen TTIP

Een referendum over TTIP kan op z’n vroegst pas gehouden worden in 2017. Het verdrag moet eerst worden goedgekeurd door de Europese Raad. Daar heeft de Nederlandse regering zitting in. Vervolgens moet het verdrag nog door de Tweede en Eerste Kamer. Een half jaar later kan het referendum gehouden worden. “Als de Canadese versie van TTIP (CETA) eerder aangenomen wordt, dan zal het referendum over CETA gaan”, stelt de website waar je een petitie voor dit referendum kunt tekenen – wat dus nog géén handtekening voor een referendum is. www.ttip-referendum.nl

beklagen zich over de irrationele, elitaire en ondemocratische manier waarop de EU bestuurd wordt. GeenPeil was een verrassingsaanval daarop. Dat is geen populisme. Dat is op rationele en legale wijze een rem zetten op een EU die vol gas uit de bocht dreigt te vliegen. Daarmee willen wij de mensen die straks een referendum over TTIP willen organiseren ook alvast de boodschap meegeven dat het mogelijk is om dat af te dwingen.”

Asterix en Obelix

Ergens heeft het iets weg van een Asterix en Obelixverhaal; een klein Nederlands weblog drijft de gevestigde politieke status quo tot waanzin. Reinder Rustema kan om die reden wel lachen om GeenPeil: “Zo’n referendum afdwingen is een spektakelstuk dat prima aansluit bij dat constante stoken waar GeenStijl om bekend staat.” Tot voor kort was Rustema docent Nieuwe Media in Amsterdam. Hij verliet de universiteit om zich via zijn website petitie.nl te kunnen wijden aan nieuwe vormen van burgerparticipatie. Hij is geen fan van GeenStijl en ook niet van het referendum van 6 april, benadrukt hij. Maar toch dwingt de slimme manier waarop GeenPeil een succes is gemaakt respect af, vindt hij: “Die WRR is op zo’n manier ontworpen dat het bijna onmogelijk is om daadwerkelijk het benodigde aantal handtekeningen op te halen zonder het netwerk van gevestigde instituties als vakbonden en kerken. GeenPeil heeft dat gepasseerd door mensen de optie te geven online een handtekening te zetten die vervolgens uit te printen. Daarmee hebben ze de Kiesraad voor het blok gezet en de democratie gehackt.” Rustema ziet GeenStijl als diep geworteld in de anarchistische ideologie die past bij het internettijdperk: “In dat internetdiscours staat individualisme centraal en het idee dat je door nieuwe media onafhankelijk kunt worden van oude machtsstructuren.” Vanuit die achtergrond zetten internetpioniers als GeenStijl de mogelijkheden van online verdomd handig in tegen elke vorm van autoriteit die ze niet bevalt. Daarbij hoeven ze geen leden tevreden te stellen, geen netwerk of relaties met de politiek te onderhouden of belangen veilig te stellen, zegt Rustema: “Als GeenStijl niet genoeg handtekeningen had opgehaald voor dit referendum, was het alsnog een leuke stunt

“Een referendum biedt geen oplossing voor het ervaren democratische tekort”

geweest. Voor de progressieve of milieubeweging is dat veel moeilijker. Zij hebben rekening te houden met interne beleidsdoelstellingen, met regels over hoe je als ngo functioneert binnen een parlementaire democratie en met een kritische achterban.” Het weblog is daarmee in het voordeel ten opzichte van veel geïnstitutionaliseerde ngo’s die graag bij de politiek aan tafel willen blijven zitten om zo concreet veranderingen te kunnen afdwingen.

Dichotomie tussen links en rechts

Er is veel terechte kritiek te leveren op het cynisme waarmee GeenStijl het associatieverdrag eigenlijk bij toeval inzet voor een ongenadig harde aanval op de EU zelf. Toch zouden mensen minder zuur mogen doen over GeenPeil alleen omdat het door GeenStijl georganiseerd is, vindt Niesco Dubbelboer van het actiecomité Meer Democratie. Het nieuwe platform is gevestigd op een klein zolderkamertje aan de chique Herengracht in Amsterdam en wil directe democratische participatie bevorderen. Om die reden heeft hij veel respect voor GeenPeil, zegt hij: “GeenPeil is erg succesvol geweest in het mobiliseren van mensen. Dat is extra knap omdat dit een onderwerp is waarvoor geen grootscheepse demonstraties georganiseerd worden.” Meer Democratie wil zelf een referendum afdwingen over de grote vrijhandelsverdragen TTIP (met de VS) en CETA (met Canada). Dubbelboer en consorten zijn daarvoor alvast handtekeningen aan het verzamelen – ruim 65.000 tot nu toe. Die zullen ook niet allemaal uit de linkse of de progressieve hoek komen, meent Dubbelboer: “Je moet in staat zijn om over die dichotomie tussen links en rechts heen te stappen. In het gevecht tegen TTIP proberen we brede coalities te vormen, met ondernemers of boeren. Mensen die niet uit dezelfde hoek komen als wij, maar met wie we wel een gemeenschappelijk belang delen. Net als GeenPeil hebben wij óók een bredere agenda met ons referendum. Ook wij willen een bepaalde visie op de samenleving naar buiten brengen en het maatschappelijke debat

daarover aanzwengelen. Daar kun je zo’n referendum prima voor gebruiken.”

Zelf architect

Er blijft echter nog een belangrijke vraag over voor critici die het succes van GeenPeil willen verklaren. Inspelen op maatschappelijke onvrede is één ding; maar is GeenStijl niet juist ook zelf architect van diezelfde onderbuik waar ze tegelijkertijd op inspelen? Ja en nee, denkt Willem Bos. Hij neemt namens de stichting Grenzeloos deel aan het debat in het helverlichte bovenzaaltje van het IIRE in de Amsterdam en zit zichtbaar met de kwestie in zijn maag. De onvrede bij veel mensen die zich politiek niet gehoord voelen is zonder twijfel reëel, zegt hij. Maar er bestaat er een essentieel onderscheid tussen een zelfverklaard ‘tendentieus en ongefundeerd’ weblog als GeenStijl en een progressieve, zichzelf serieus nemende tegenbeweging: “De onvrede die de afgelopen jaren is ontstaan als gevolg van neoliberal beleid wordt nu paradoxaal genoeg gekapitaliseerd door GeenStijl.” Met een priemende blik kijkt Bos over zijn brillette heen. “GeenStijl lijkt weg te komen met een schreeuwerige argumentatie die op zijn best gezegd nogal kort door de bocht is”, constateert hij. “Een complexe links-progressieve analyse is veel moeilijker uit te leggen. Vertellen wat het effect is van vermogensongelijkheid of hoe multinationals belasting kunnen ontduiken is nou eenmaal lastiger dan zogenaamd corrupte Oekraïners of Brussel dan maar tot zondebok benoemen.”

GeenStijl-blogger Bart Nijman denkt daar uiteraard heel anders over. GeenPeil is een noodzakelijk signaal in een tijd dat de kloof tussen burger en politieke elite zich alleen maar lijkt te verbreden, zegt hij: “Steeds wanneer de elite kritiek of bezorgdheid afdoet als onderbuikgevoelens pleiten ze zich vrij van inhoudelijk begrip. Wij serveren mensen met legitieme zorgen over hun baan, inkomen en de manier waarop de wereld verandert en onveiliger lijkt te worden niet af op hun toon of omwille van fatsoensnormen. GeenPeil trekt zijn neus niet op voor de onderbuik.” □

“GeenPeil trekt zijn neus niet op voor de onderbuik”

Zelf je wasmiddel maken

Voorjaar, eindelijk na de lange en koude winter! En geloof me, hier in de Ardennen zijn de winters extra lang en ook extra koud. Ik geniet dan ook altijd van mijn voorjaarsschoonmaakkriebels, ik wil alles opruimen, schoonmaken en vooral eindelijk weer de was lekker buiten aan de waslijn laten drogen. Want uiteraard hebben wij als eco-gezin geen droger, dus in de winter droogt de was bij ons aan wasrekken en waslijnen in huis. Nu kan alle was weer lekker buiten.

Tijd om de winterjassen, mutsen, sjaals en handschoenen te wassen, buiten te drogen en ver weg in de kast te stoppen. Hopen dat daarmee de komende winter ook heel ver weg blijft.

Voor het wassen maken wij zelf ons eigen wasmiddel en dat is heel simpel en spotgoedkoop!

Wat heb je nodig

- 80 gram soda
- 80 gram zeep
- 5 liter water
- Hervulbare flessen met wijde openingen
- Eventueel etherische olie voor een geurtje

Hoe ga je te werk

- Rasp de zeep, dit gaat heel gemakkelijk met een grove keukenrasp
- Kook 5 liter water
- Voeg de geraspte zeep toe en roer totdat deze volledig is opgelost
- Voeg de soda toe
- Eventueel kun je nu een paar druppels etherische olie toevoegen
- Laat het een beetje afkoelen en giet het dan in de hervulbare flessen
- Het wasmiddel is eerst heel dun, maar wordt vanzelf dikker!

“Nu snap je waarom ik zo kan genieten van de voorjaarsschoonmaak!”

Bovenstaand recept is voor de witte was. Het recept voor de gekleurde was is hetzelfde, alleen laat je nu de soda weg, omdat dit een blekende werking heeft.

Door zelf je wasmiddel te maken bespaar je chemische stoffen, afval en veel geld. Ik heb berekend dat ik bij het merk Ecover 45.4 cent per wasbeurt kwijt was. Met mijn eigen wasmiddel is dit slechts 2.5 cent. Een besparing van 95 procent!

Plus: nu hoeft je niet meer met de auto boodschappen te doen vanwege de zware wasmiddelpakken of -flessen, en kun je gewoon lekker de fiets pakken. Dus bespaar je indirect ook nog op benzine.

Als wasverzachter gebruiken wij trouwens gewoon azijn. En dit heeft twee voordelen. Het verzacht je was én het ontkalkt tegelijkertijd je wasmachine. Je hoeft niet bang te zijn voor een zure lucht, je ruikt er echt niets van. In azijn zitten geen chemische stoffen, synthetische geurtjes en ook is het goedkoper dan wasverzachter.

Nu snap je waarom ik zo kan genieten van de voorjaarsschoonmaak!

Green Evelien leeft met haar gezin in de Ardennen een donkergroene eco-lifestyle en geeft ons ieder nummer een inspirerende tip. Neem ook een kijkje op haar website www.GreenEvelien.com

Gerard Poels, 53

Promoot Op de fiets naar het werk

Website hetregentbijnanooit.nl

Waarom de site hetregentbijnanooit.nl?

“Mensen zeuren zo dat het ‘altijd regent’. Ze gebruiken dat ook nog eens als argument om met de auto naar het werk te gaan. Onzin. Omdat ik al jaren naar mijn werk fiets (17 kilometer heen en 17 kilometer terug), weet ik dat het niet waar is dat het ‘altijd regent’. Vanuit mijn ergernis wilde ik iets ludieks doen. Nu houd ik al meer dan zeven jaren bij op welke fietsritten van en naar mijn werk het regent. Het regent bijna nooit.”

Wat valt je op? “Het regent bijna nooit op zowel de heen- als de terugreis en het regent bijna nooit een hele rit. In mijn vorige meetjaar, van september 2014 tot en met augustus 2015, regende het tijdens (een deel van de) 26 van 344 ritten. Bijna nooit dus.”

Motiveert de site andere mensen? “Ik hoor dat wel eens, maar het is moeilijk meetbaar. Ik verwacht er geen wonderen van. Eigenlijk slaat het nergens op, maar het is vooral leuk.”

Ga je wel eens met de auto naar je werk? “Drie keer in de afgelopen twaalf maanden. Dat was vanwege een blessure en omdat ik 's avonds een afspraak had waar ik anders niet op tijd kon komen.”

Wat motiveert je? “De groei van het autopark en het dichtslibben van de wegen is hartstikke slecht voor het milieu en voor onze gezondheid. Door het verbreden van de snelwegen komen er meer weggebruikers en nog meer files. Pak lekker de fiets: gezonder, goedkoper en schoner. Geen tijd? Sta wat eerder op... Je kapsel in de war? Neem een kam mee? Geen stomme smoesjes!”

“Het regent bijna nooit”

Een robuust ecosysteem van activisten

Driedelig grijs nog net niet, maar sterk in een 100 procent verantwoord ‘Dutch Spirit’ pak zeker ook: activisten voor een rechtvaardige en duurzame wereld zijn zeker niet meer alleen de wat informeler geklede buitenbeentjes met afwijkende ideeën, die het voormalige establishment maar wat al te graag als ‘alternatief en dus niet serieus te nemen’ wilde negeren. De tijden zijn veranderd en die verandering gaat steeds sneller. Gelukkig maar, want er is niet alleen de noodzaak van verandering van onze samenleving richting rechtvaardigheid en duurzaamheid, maar ook urgentie. Hoge urgentie.

Deze bundel met 99 mini-portretten van activisten (vroeger toch een beetje een besmet woord, maar nu een trotse geuzennaam) laat zien hoe breed dat gevoel van noodzaak en urgentie inmiddels leeft binnen de samenleving. Van vrachtwagenchauffeur, advocaat en cabaretier tot aan boer, bosbeheerder, bankier en blogger aan toe. En ook mensen die actief zijn op het gebied van religie, onderwijs, media. Een royaal gevarieerde biodiversiteit, zou je kunnen zeggen. En elke ecooloog zal je vertellen dat juist die het krachtigst en meest robuust zijn. Een hoopvolle constatering.

Wat vroeger ‘de milieubeweging’ heette, heeft zich ontwikkeld tot een rijk geschakeerd gezelschap dat weliswaar nog niet mainstream is, maar wel hard op weg is om het omslagpunt daarheen te bereiken. Dat heeft dan bijna een halve eeuw gekost, sinds de zwarte keerzijde van de snelle economische ontwikkeling na de Tweede Wereldoorlog zich steeds duidelijker manifesteerde in verpesting, vergiftiging en verwoesting van het leefmilieu. Een halve eeuw is een lang tijd. Maar homo sapiens is nu eenmaal altijd beter geweest in het ontwikkelen van techniek dan in verbetering van de software in eigen hoofd.

Ik beschouw daarom het Klimaatverdrag van Parijs als een kwantum-sprong in het bewustzijn van de mensheid: voor het eerst in de geschiedenis heeft de wereldgemeenschap een principieel zo ver-reikend besluit genomen over een andere energievoorziening, die een basisvoorwaarde is voor de mondiale economie. Zeker, de strijd daar-over is bepaald nog niet gestreden. Maar het principiële besluit is genomen.

De 99 hier geportretteerde activisten staan symbool voor al diegenen die daartoe hebben bijgedragen en er de basis voor hebben gelegd. Afzonderlijk bezien mag elk van hun bijdragen misschien bescheiden lijken, maar de weg richting rechtvaardigheid en duurzaamheid bestaat uit oneindig veel klin- kers. En juist hun veelvoud vormt hun kracht.

Maurits Groen

99 x De Activist. Van taakstraf tot stadstuin. Down to Earth magazine, Amsterdam, 2016. Te koop via milieudefensie.nl/webwinkel. Voor lezers van *Down to Earth* kost-ie €9,90!

PUBLICATIES

Deeleconomie in de praktijk

Delen is het nieuwe bezitten. Maar hoe werkt de deel-economie eigenlijk in de praktijk? Anderhalf jaar lang probeerde het stel Robert Visscher en Martine Zeijlstra verschillende deelinitiatieven uit. Ze aten garnalen van buurtgenoten via Thuisafgehaald, reden tijdelijk in een Porsche, leenden tuingereedschap, begonnen een tuin met buurtgenoten en sliepen in vreemde bedden. Daarmee bespaarden ze geld en maakten hun leven groener, socialer en veel spannender. En maakten een boek: *Delen doe je zo*.

De deeleconomie in de praktijk, deel zes in de Genoegreeks van tijdschrift *Genoeg*.

Delen doe je zo. De deeleconomie in de praktijk. Martine Zeijlstra, Robert Visscher. Forte Uitgevers, 2016. ISBN 9789462500631. 168 pag. €22,50

100 duurzame visrecepten

In *Bart's Fish Tales* reist Bart van Olphen met fotograaf David Loftus de wereld over op zoek naar vissers die op een dier- en oceaانvriendelijke manier vissen. Hij gaat met ze de zee op, werpt zijn hengel uit en stookt eenmaal aan land de barbecue nog eens aan. Het leverde mooie verhalen, foto's en 100 wereldrecepten op. Bart is een van de geportretteerden uit ons boek *99x De Activist* (zie hiernaast).

Bart's Fish Tales. Bart van Olphen. Uitgeverij Carrera, 2016. ISBN 9789048825882. 256 pag. €29,99

Circulaire inspiratie

Als we een gezonde, houdbare economie willen die de eigen voedingsbodem intact laat, dan moet het economisch systeem flink op de schop. Vooral de kloof tussen producent en consument zal kleiner moeten. De circulaire economie kan daarbij een uitstekend model zijn. Socrates Schouten bepleit in *De Circulaire Economie* een fundamentele vergroening van de economie met nieuwe rollen voor de overheid, bedrijven en individuen.

De Circulaire Economie: waarom productie, consumptie en groei fundamenteel anders moeten. Socrates Schouten. Leesmagazijn, 2016. ISBN: 9789491717307. €14.95

FILM

The Making of Tony's

“God zegene de greep, dan maar een eigen reep!”, roept Teun van de Keuken in *Tony. Van chocoladecrimineel tot wereldverbeteraar* over het moment waarop hij en zijn matties van de *Keuringsdienst van Waarde* besloten slaafvrije repen te gaan maken. Dit fijne huis-houdjournalistieke programma beet zich vanaf 2003 op bewonderenswaardige wijze vast in de toen nog nauwelijks bekende (kind)-slavernij op cacaoplantages.

De film begint met een nog jongensachtige Van de Keuken die belt met de politie: “Ik heb een strafbaar feit gepleegd.” Als hij uitlegt dat hij slavernij financiert, beëindigt de dame aan de andere kant van de lijn kordaat het gesprek: “Chocola eten we allemaal, ik zou me er maar geen zorgen over maken”. Hij en de onzichtbare crew schater-lachen. Kwajongens die vooral spraakmakende televisie willen maken, noemt de advocaat die de rechtbank zover moest krijgen dat Teun ook daadwerkelijk zou worden vervolgd ze dan ook enigszins verbolgen.

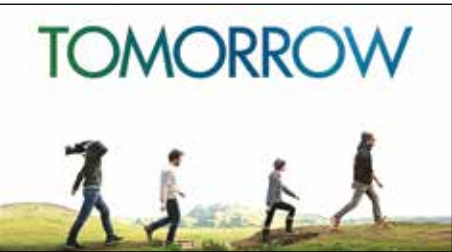
Inderdaad zijn er momenten waarop ze met hun drift om sensatio-nele plaatjes te schieten uit de bocht schieten, bijvoorbeeld als ze voormalige kindslaven T-shirts laten dragen met het woord slaaf in Mars-letters. Tegelijk geven ze de inmiddels jonge mannen een stem en wordt alles aangegrepen om mensen maar niet meer te laten wegstijgen. Dat ‘we allemaal chocola eten’ is immers een argument van niks. Dat ze door aan te haken bij de (best geniale) verfilming van *Tony and the Chocolate Factory* zelfs de wereldpers halen, ik vind het heerlijk om te zien. En ook hoe ze vol bravoure wel even zelf een slaafvrije reep gaan maken en vervolgens keihard tegen een onwrik-baar systeem aanlopen. Scheppen gaat van au, zeggen ze wel. Nou, de wereld verbeteren ook.

Wel ongemakkelijk is dat deze chronologisch opgebouwde film zich tegen het einde ontwikkelt als een soort *The Making of Tony Choclonely*. De kopstukken van Tony's komen aan het woord en we zien hoe het merk in Amerika wordt gelanceerd. Henk-Jan Beltman, Chief Chocolate Officer (yak, waarom zo'n titel?), zegt zich een soort Napoleon te voelen die op de wereldkaart kijkt waar je het meeste impact kunt hebben (dubbel yak). Afgezet tegen Van de Keukens frustratie over dat de werkomstandigheden alleen maar slechter zijn geworden, voelt Beltmans euforie misplaatst. Ook ongemakkelijk is dat Dahl TV zelf – de productiemaatschappij achter ‘de Keurings-dienst’ die Tony's in feite is begonnen – de film heeft geproduceerd. Maar ook dat is lef hebben. En die lef, daarvoor verdienen ze wat mij betreft alle lof.

Wendy Koops

Tony. Van chocoladecrimineel tot wereldverbeteraar draait nu in de bioscopen.

BIOS

Franse kaskraker over klimaat

In wat voor wereld zullen onze kinderen over 40 jaar leven?, vroeg actrice Mélanie Laurent (*Inglourious Bastards*, *Beginners*) vroeg zich na de geboorte van haar eerste kind af. In *Tomorrow* gaat ze met Cyril Dion op zoek naar oplossingen voor de bedreigingen waar-mee onze planeet op dit moment kampt. In tien landen ontmoeten ze pioniers die landbouw, energie, economie, democratie en edu-catie opnieuw proberen uit te vinden om de wereld leefbaarder te maken. Allemaal kleine lokale groepen mensen die een alternatief bedenken voor het huidige falende model.

Tomorrow draait nu in de bioscopen.

NETFLIX

Goudkoorts

Het Colombiaanse stadje Marmato zit letterlijk op een enorme goudmijn. Als regisseur Mark Grieco daar terecht komt wordt er nog heel klein-schalig door de inwoners goud gedolven, maar al snel dreigt dat te veran-deren als de regering concessies aan een groot Canadees bedrijf verkoopt. Zes jaar lang bleef Grieco de ontwikkelingen volgen, waarbij hij dicht op de huid van de bewoners blijft, maar ook de vertegenwoordigers van het machtige mijnbouw-bedrijf. Hoe dan ook, die indus-triële ontginning gaat er komen, maken deze onomwonden duide-lijk. Ontroerend en woede opwekkend portret over globali-sering en goudkoorts.

Marmato is te zien op Netflix.

BIOS

Witte sloper

Acteur en aanstaande vader Damon Gameau wil de werking van suiker aan den lijve ondervinden en consumeert zestig dagen lang de inname van de gemiddelde tiener: veertig theelepels per dag. Niet door te snoepen of sloten frisdrank naar binnen te gieten, maar juist door als gezond ervaren producten te gebruiken. Je raadt al wat er gebeurt; zijn buik groeit gestaag, net als die van zijn vrouw. Ondanks de logische vergelijking met *Super Size Me* is *That Sugar Film* een originele en spraakmakende film.

That Sugar Film draait vanaf 19 mei in de bioscopen.

Wist je dat 100% lokaal
veevoer nu al mogelijk is?
Dat zouden we allemaal
moeten doen.

ALLEMAAL
LOKAAL!

Teken de petitie
voor lokaal veevoer op
allemaal-lokaal.nl

Dit project wordt mede
mogelijk gemaakt door

Biercampagne

Zo iets simpels als een biertje is bij nadere bestudering óók fascinerend ingewikkeld. Simpel: de geneugte van de dorstlessende, verfrissende verlossing bij het kloeken van die eerste slok na gedane zweetarbeid met de belofte van een licht benevelend na-ijleffect. Ingewikkeld, divers, groots en machtig interessant: het bierproductieproces.

Alleen al over de duizenden jaren biergeschiedenis zijn harde schijven vol te schrijven. Zo zijn er theorieën die zeggen dat de homo sapiens het landbouwen uitvond vanwege trek in bier. De graszaden die de Soemeriërs 8000 jaar geleden hadden laten weken, leverde bubbelend vocht. Dát smaakt naar meer, vonden ze daar tussen de Eufraat en Tigris. "Maar dan hebben we meer graszaden nodig en met verzamelen lukt dat niet, dus laten we gaan zaaien en oogsten." Zo geschiedde en het gros van de mensheid is bier blijven drinken. Noodgedwongen vaak, want lange tijd was water vies en ongezond, terwijl bier dankzij de alcohol en de kruidenrijen houdbaar vocht was.

Het bierbrouwen komt sinds de Middeleeuwen hierop neer: graankorrels (vaak gerst) laten kiemen (waardoor zetmeel in suikers worden omgezet) en dan drogen (eesten), waarna de aldus verkregen 'mout' wordt geplet (schroten) en met water tot een pap gemaakt (het beslag), dat wordt verhit (zodat oplosbare suikers ontstaan), gefilterd (tot 'wort') dat wordt gekookt met hop en afgekoeld aan het gisten wordt gebracht: bier. Bij al die tussenstapjes kun je van alles variëren, zoals de graansoort (haver in plaats van gerst), de duur van het eesten (langer eesten geeft donkerder bier), gisten (bovengistend, ondergistend, wilde gisten), gabel gebruiken in plaats van hop.

In dat variëren zit de lol van die ruim driehonderd kleine ambachtelijke bierbrouwers, die er de afgelopen jaren in ons land aan de slag zijn gegaan. Alleen is er één ding een beetje gek: het variëren zit hem vooral ná het moutproces. De meeste brouwertjes kopen – net als de grote Grolsch- en Heinekenbierjongens – hun mout en hop gewoon in bij de groothandel, die het brouwergerst op de wereldmarkt inslaan.

Doodzonde, want het Nederlandse landschap én de biodiversiteit kunnen er flink van opknappen als er weer meer graan en hop verbouwd gaan bouwen: minder eentonig maïs en Engels raaigras, meer akkervogels, bloemen. Vandaar dat ik de campagne Bier van eigen Bodem ben gestart. Meedoen? Zie www.landenkeuken.nl.

Michiel Bussink verbouwt eten, geeft workshops over eten en schrijft over eten. Onder andere in zijn boeken *Eten uit de buurt*, *Lekker Landschap*, *Ik eet dus ik ben* en *Smaakboek Achterhoeks fruit*. Vind hem op www.michielbussink.nl

Pittige bierboterham

- 250 gram pittige kaas (bijvoorbeeld boerenbelegen)
- Klont boter
- 1 eetlepel mosterd
- 1 deciliter bier
- 4 sneden brood
- Lente-uitjes
- Peper uit de molen

Rooster de sneden brood. Verwarm de boter in een koekenpan met dikke bodem. Bier erbij schenken en zodra het tegen de kook aan is (niet laten koken), de geraspte kaas erdoor roeren totdat die gesmolten is. Mosterd erdoor roeren, mengsel over de boterhammen verdelen, een paar minuten onder de hete grill totdat de kaas begint te bruinen. Garneer met gesnipperde lente-uitjes en grof gemalen peper.

Een leven lang hete thee

Als je ochtendschema net als het mijne zo strak is, dat thee laten trekken éígenlijk te veel tijd kost, is hier de oplossing. Je zet vóór je naar bed gaat vast een kannetje thee in je Stanley thermoskan. De volgende ochtend schenk je zonder wachten een dampende kop geurige thee in. Dat schiet op. Deze dubbelwandige, roestvrijstalen fles is ook heel handig voor koude, lange dagen buitenshuis trouwens. Een kan van een liter kost €44,95 en is o.a. te verkrijgen bij buitensportwinkels.

Voordelen Je drank blijft tot 24 uur warm, of koud. BPA-vrij. Is een eenmalige aankoop, omdat-ie niet stuk te krijgen is. Er zit dan ook een levenslange garantie op.

Nadelen Door de dubbele wanden is de kan relatief groot voor het volume dat je erin meeneemt.

Groene billen

Even onder de kraan houden, deze vrolijke, zachte doekjes, en die babybilletjes zijn in één veeg schoon. Zo niet, dan gebruik je een drupje olie of een beetje zeep. Chemicaliën heb je er in elk geval niet bij nodig. Mocht je dus nog een pakje billendoekjes over hebben: poets er voortaan alleen nog de stift- en pennenstrepen mee van de vensterbank. Deze leukerds van het merk ImseVimse kosten €13,95 per 12. Verkrijgbaar bij www.greenjump.nl.

Voordelen Wasbaar, Oekotex gecertificeerd biologische katoen flanel. Ook prima te gebruiken als spugdoekjes.

Nadeel Onderweg blijf je met zo’n vies doekje zitten. Daarvoor bestaan speciale ‘wetbags’.

Kleding ruilen

Ben je bijna jarig en wil je eens iets anders op je feestje? Als de kledingstijl van je gasten je aanspreekt, kun je tegen verzendkosten een kledingruilpakket bestellen bij de Schone Kleren Campagne. Daarmee haal je, behalve een opbergbox en spelregels, een setje klee­rhan­gers en informatie over de kledingindustrie in huis. Ook zit er een kledingzak in het pakket, waar je de kleding die na het feestje over blijft in kunt doneren. Spiegel erbij en ruilen maar! Kijk voor meer informatie op www.schonekleren.nl/kledingruil.

Voordelen Je bent lekker duurzaam bezig, schoont je kledingkast op en krijgt daar misschien wel je nieuwe lievelingstrui voor terug.
Nadelen Je moet je vrienden selecteren op kledingmaat, zodat er voor iedereen iets te ruilen is. En, informatie over de zware omstandigheden in de kledingindustrie lijkt ons niet echt bijdragen aan een feestelijke stemming.

Woudfundingsactie

Als je op zoek bent naar echt een superromantisch cadeau is dit misschien wat voor je. Adopteer natuur, per vierkante meter, en geef het de naam van je geliefde. Of selecteer het in de vorm L♥K, bijvoorbeeld. De natuur die je adopteert ligt in Daarle, Overijssel, en verbindt twee al eerder door de Partij voor de Dieren vrijgekochte stukken natuur. Adopteren kost €5 per m². Selecteer je stukje op www.mijnnatuur.nl.

Voordelen Meer geld voor natuur! Het wordt een vlucht­heuvel voor wilde dieren en planten. Je kunt je stukje natuur bezoeken, op het bijgeleverde certificaat zie je de exacte locatie van de vierkante meters die de door jou gekozen naam dragen. Je woudfunding is fiscaal aftrekbaar vanaf 100m².

Nadelen De adoptie is symbolisch, eigenaar van de grond wordt je dus niet.

Fermenteer je groenafval

In de bokashi – Japans voor ‘goed gefermenteerd organisch materiaal’, verwerk je je keukenafval tot bodemverbeteraar en bokashisap. Dat werkt zo. Je snijdt je resten, rauw en gekookt, in stukken van maximaal vijf centimeter, stopt het in de emmer en drukt het goed aan. Daaroverheen strooi je een handje bokashistarter, een zurig ruikend goedje (denk aan zuurkool) dat onder meer melkzuurbacteriën bevat. Sluit het deksel van de emmer, zodat er geen lucht bijkomt. Heb je nieuw groenafval, dan breng je een volgende laag aan met daaroverheen opnieuw een beetje bokashi starter. Eenmaal vol, laat je de emmer twee weken afgesloten fermenteren. Dagelijks tap je, met het kraantje onderaan de emmer, het vocht af: bokashisap. Dit kun je, verdund met water, gebruiken als plantenvoeding. Als het fermentatieproces na veertien dagen klaar is, kan de bokashi als bodemverbeteraar de grond in gewerkt worden. Een startset kost €67,50 en is te vinden in verschillende webwinkels, bijvoorbeeld www.eco-logisch.nl.

Voordelen Oók gekookt voedsel verwerk je tot iets bruikbaar. Zo lang de emmers dicht zijn ruik je niets, zet ze dus rustig in je keuken. Waar bij composteren veel CO₂ en methaan vrijkomt, is de uitstoot bij het fermentatieproces vrijwel nihil.
Nadelen De startset van twee emmers is aan de kleine kant voor het keukenafval van een gezin van vier. En als je geen grond of kamerplanten hebt, moet je op zoek naar iemand die je compost wil hebben.

De rol van vlees in een duurzame voedselproductie

De vleesindustrie is pervers en destructief. Maar dat is niet altijd zo geweest. Vlees vervulde een cruciale rol in de voedselvoorziening tot aan de komst van de Industriële Revolutie. Vlees garandeerde voedselzekerheid, vruchtbare grond, maximale efficiëntie en minimale milieu-impact. Als dat vandaag vreemd in de oren klinkt, dan bewijst dat hoezeer de vleesproductie is ontspoord.

Het vetmesten van koeien, varkens en kippen met speciaal daarvoor gekweekte gewassen zoals graan en soja is een recent fenomeen. Vroeger aten koeien gras en stro, terwijl kippen en varkens gevoed werden met voedselafval en afval dat ontstond bij de oogst en de productie van voedsel. Boerderijdieren zetten dus voor de mens oneetbare gewassen om in vlees en zuivel. In een volledige vegetarische of veganistische samenleving zou er extra landbouwgrond nodig zijn om dat voedsel te kweken. Bovendien zou er tegelijk een afvalprobleem ontstaan.

In de traditionele landbouw waren boerderijdieren ook een ecologische vorm van voedselbewaring. Varkens, koeien en kippen zorgden er historisch gezien voor dat er ‘s winters genoeg te eten was. Dieren werden naar het einde van de winter toe geslacht, wanneer er bijna niets anders meer te eten was. Tot slot leverden dieren in een gemengde boerderij ook andere producten op, zoals mest. In een strikt vegetarische samenleving zou er extra landbouwgrond nodig zijn voor groenbemesting. Qua landgebruik maakt het dus nauwelijks uit of je dieren dan wel extra gewassen voor mensen kweekt – tenzij je kunstmest gebruikt.

Als we ons vee opnieuw zouden vetmesten op de traditionele manier, dan zou de ecologische score van vlees er dus heel anders uitzien. Maar dat impliceert wel dat we minder vlees kunnen eten. Auteur Simon Fairlie rekende uit dat we zonder het kweken van speciale veevoedergewassen ongeveer 50 procent van de vleesconsumptie zouden kunnen behouden. Dat klinkt erg goed, tot je beseft dat het om de globale vleesconsumptie gaat. Voor westerlingen zou de vleesconsumptie tot één vijfde van de huidige consumptie moeten worden teruggebracht. Maar dat zou dan wel geheel duurzaam vlees zijn.

Hoewel vleesconsumptie in de context van de klimaatverandering vaak wordt vergeleken met bijvoorbeeld autorijden, is er een belangrijke nuance. Een matig gebruik van de auto brengt geen enkel voordeel met zich mee, maar de vleesconsumptie verder terugdringen dan één vijfde van de huidige consumptie zou nadelig zijn. Bovendien rijden koeien en varkens geen voetgangers en fietsers overhoop.

Kris De Decker is oprichter van *Lowtech Magazine* en geeft ons elk nummer feit en fictie rond een hightech oplossing voor een duurzamere samenleving. www.lowtechmagazine.be

Lowtech

Oproepen en Agenda

Open dag bij boer Gerjo in Halle Kom op 25 juni koeien kijken op de biodynamische boerderij Ruimzicht en praat met boer Gerjo over zijn visie voor een gezonde en bewuste manier van voedsel produceren! Gerjo is als een van de pilotboeren van het project Allemaal Lokaal overgestapt van importsoja naar regionaal veevoer. Met de melk van zijn koeien wordt de Aurora Kaas gemaakt, een 100 procent lokale kaas waarvoor dus geen oerwoud-kap of landonteigening in Zuid-Amerika heeft plaatsgevonden. Gerjo's missie is om op zoveel mogelijk manieren kringlopen te sluiten op zijn bedrijf. Hij laat op 25 juni zien hoe hij dat doet. Neem alvast een kijkje op www.boerderijruimzicht.nl of op www.allemaal-lokaal.nl/#pilots voor meer informatie.
Wanneer: zaterdag 25 juni 2016
Waar: Boerderij Ruimzicht, Bielemansdijk 11a, Halle (Gelderland)
Vragen? Neem contact op met campagnemedewerker Marije van der Kruk via team.voedsel@milieudedefensie.nl

Aanbieding meetresultaten In 2015 heeft Milieudedefensie op 58 plekken samen met bewoners een jaar lang de luchtkwaliteit gemeten. In mei worden de resultaten gepresenteerd in een nieuw meetrapport. Daarmee wil Milieudedefensie aantonen dat gemeenten en het Rijk veel meer maatregelen moeten nemen om de luchtkwaliteit te verbeteren. We willen dit meetrapport graag met zoveel mogelijk mensen aanbieden aan de lokale politici. Je kunt je aanmelden via gezondelucht@milieudedefensie.nl of bellen met 020-5507300.
11 mei - Amsterdam
18 mei - Rotterdam
19 mei - Den Haag en Utrecht

Vier discussieavonden duurzame mobiliteit Hoe krijgen we in onze stad meer ruimte voor voetgangers, fietsers en openbaar vervoer? Hoe zorgen we ervoor dat de mens weer centraal staat in de stad in plaats van de auto?

Op deze discussieavonden in Amsterdam, Den Haag, Utrecht en Rotterdam willen we samen met jou kijken hoe we de stad weer gezond kunnen maken.
25 mei - Amsterdam
1 juni - Den Haag
8 juni - Utrecht
15 juni - Rotterdam

De toegang is gratis, maar aanmelden vooraf is verplicht. Meld je aan via: gezondelucht@milieudedefensie.nl

28 mei is Nationale actiedag tegen TTIP, CETA en ISDS Ondernemingsverdragen maken handelswaar van ons milieu, onze gezondheid en onze rechten. Daarom roepen we zaterdag 28 mei uit tot Nationale actiedag tegen TTIP, CETA en ISDS. Een dag waarop we door het hele land in beweging komen voor een eerlijke economie en tegen de uitverkoop van onze democratie. Kom ook in beweging, organiseer je eigen actie, doe mee met een initiatief in je buurt of doe vanuit thuis mee met de digitale

actie die we die dag zullen uitvoeren. Meld je aan op ttipactiedag.nl

Wij gaan naar Ende Gelände! Ende Gelände, tot hier en niet verder! Ga mee naar Ende Gelände 2016 bij de bruinkoolmijnen in Lausitz (Duitsland). De actie is gepland van 13-16 mei, vanaf 9 mei is er een Climate and Energy Camp. Fossil Free NL (350.org), GroenFront, Students Act on Climate, and Transitie Nederland organiseren bussen, reistijd 10 uur, kosten 60 euro. Ze vertrekken op verschillende dagen en tijdstippen, terug op maandag 16 mei. Onder voorbehoud:

Bus 1: dinsdag 10 Mei, ca 9.00 uur Amsterdam, 10.00 uur Utrecht
Bus 2: donderdag 12 Mei, ca 9.00 uur Amsterdam, 10.00 uur Utrecht
Bus 3: donderdag 12 Mei, ca 21.00 uur Amsterdam, 22.00 uur Utrecht

Schrijf je in via wijgaannaareg.nl of mail endege landenl@riseup.net en vraag het inschrijfformulier.

Doe mee!
Kijk voor een actueel activiteitenoverzicht op www.milieudedefensie.nl/doemee

Colofon

Down to Earth
Nummer 34, april 2016

Down to Earth is een uitgave van Vereniging Milieudedefensie. Het wordt gemaakt op basis van een onafhankelijk redactiestatuut. De artikelen geven niet noodzakelijk het standpunt van Milieudedefensie weer.

Contact
Postbus 19199,
1000GD Amsterdam,
020 626 26 20
redactie@downtoearthmagazine.nl
www.downtoearthmagazine.nl

Redactie
Annemarie Opmeer (hoofd), Wendy Koops, Manuel Beterams, Merel van Goor-den Held

Redactieraad
Marlijn Dingshof, Karen van den Einde, John Verhoeven

Art-direction en vormgeving
8-13 Grafisch Ontwerpers, Marjan Peters.
www.8-13.nl

Druk
Senefelder Misset.
Gedrukt op 100% kringlooppapier.

Abonnement
Minimaal €35,- per jaar voor zes nummers. Je bent dan ook lid van Milieudedefensie. Opzeggen kan telefonisch bij de Servicelijn van Milieudedefensie (020 626 26 20, ma t/m do van 09.30 -16.30 uur)

Advertenties
YUNO,
Henriëtte Tomassen,
06 508 44 808
info@yuno.nu,
www.yuno.nu

ISSN: 2211-0712

ALGEMENE LEDENVERGADERING

Op zaterdag 11 juni 2016 vindt in Utrecht in het Centraal Museum de Algemene Ledenvergadering van Milieudedefensie plaats. In de ochtend (voor leden toegankelijk) worden vanaf half 10 diverse beleidsstukken besproken. In het middagedeelte (toegankelijk voor iedereen) worden vanaf circa half 2 de diverse campagnes van Milieudedefensie en de plannen voor de komende jaren toegelicht.

Wil je weten wat Milieudedefensie gaat doen de komende jaren? Kom naar Utrecht zaterdag 11 juni 2016!

Meld je aan via servicelijn@milieudedefensie.nl.

Service | Varia

Slobbe

Klimaatverandering

Vrijdagavond, half twaalf. Een bar, acht krullen, twaalf mensen. Achter ons de drukte van de kroeg. Naast mij een man, een vrouw; beiden circa dertig jaar.

“Hoe gaat het eigenlijk met het klimaat?”, hoor ik de man vragen. “Waarmee?”

“Met de klimaatverandering.”

“Ik weet het niet. Die is toch opgelost? In december, in Parijs?”

“Ja, dat weet ik wel. Toen zijn er afspraken gemaakt. Maar zouden die echt hebben geholpen?”

Ik bestel nog een pilsje en draai me iets naar links. Ik kan de vrouw nu zien. Ze heeft een korte, leren jas aan. Lang, blond haar, waarvan één lok blauw geverfd is. Een kleine piercing in haar oor.

Ze haalt haar schouders op.

“Hoe moet ik dat nu weten?”

“Ze zullen eerst weer nieuwe plannen moeten maken. Nieuwe wetten en zo. Toch?”

“Het was wel warm, deze winter. Een nieuw record. Dat hoorde ik op het Journaal.”

“Maar dat zegt niets. Zoiets kan ook toeval zijn. Of het gevolg van El Niño, je weet wel, die warme golfstroom in Zuid-Amerika.”

“Het zou wel fijn zijn, als alles nu is opgelost.”

De man zegt iets dat ik niet kan verstaan. Hij staat met zijn rug naar me toe. Duwt iemand van zich af, die in de drukte tegen hem aanleunt.

De muziek staat hard. Jett Rebel. Rihanna. Beyoncé.

“Moet ook wel”, zegt de vrouw. “We hebben inmiddels genoeg andere problemen.”

“Gedoe op het werk?”

“Nee, met vluchtelingen en zo.”

“Ik maakte me best zorgen. Mijn huis staat meer dan twee meter onder ANP. Als de dijken breken en de boel dan overstroomt.”

“Nou, zo’n vaart zal het niet lopen.”

“Na Parijs, bedoel je?”

“Ja. En Samson en Klaver hadden toch een klimaatplan? Voor in Nederland.”

“O, dat weet ik niet.”

“Daarin stond wat we in Nederland allemaal konden doen.”

“Dus dat is ook al uitgewerkt?”

“Ja, dat dacht ik wel.”

De vrouw kijkt naar de man. De man kijkt zwijgend terug.

“Dus het is opgelost?”

“Ik weet het niet. Wil je nog wat drinken?”

Het blijft dringen aan de bar.

“Gaan we straks naar jouw huis of naar mijn huis?”

Thomas van Slobbe is directeur van Stichting wAarde en thriller-auteur. Elk nummer deelt hij met ons een lichtvoetig verhaal over duurzaamheid.

Illustratie: Renée Gubbels

Doorgeven door na te laten

Geef uw idealen door en steun Milieudedefensie via uw testament. Dan kunnen wij, ook als u er niet meer bent, blijven opkomen voor een betere wereld.

Wilt u meer weten of onze brochure ontvangen?

Neem dan contact op met Esther Martens: esther.martens@milieudedefensie.nl of 020 5507 424.

FOTO: AMAURY MILLER/HH

Energie van de toekomst

Als je vloeiend Mandarijn spreekt, krijg je hele andere dingen te zien in het China van nu. Ruben Terlouw reisde voor het tv-programma *Ontmoetingen langs de Yangtze* door China, die wereldmacht vol geschiedenis en groei en met zo'n groeiend inwoneraantal, dat voor ons nog geen gezicht heeft. Hij laat de dubbele werkelijkheid zien van wat modernisering de inwoners brengt: grotere welvaart, maar ook teloorgang van natuur en tradities. Dat alles op een schaal die voor ons onvoorstelbaar is. Deze zeldzaam mooie foto is van de Drieklovendam. Een waterkrachtcentrale waarvan de bouw in 1994 begonnen is en in 2006 pas klaar was. Voor de dam werden 13 steden en 90 dorpen onder water gezet. Het is de grootste dam ter wereld.

De tentoonstelling is te zien van 2 april tot 12 juni 2016 in Noorderlicht Fotogalerie, Akerkhof 12, Groningen. Open op woensdag t/m zondag 12-18u. Entree is gratis. Zie www.noorderlicht.com.

Tekst: Annemarie Opmeer Beeld: Ruben Terlouw

“Wij kozen
TONZON
Vloerisolatie
vanwege het beste
resultaat.”

Besparing
en comfort
gaan direct in,
wacht dus
niet langer!

TONZON Vloerisolatie®

meer wooncomfort en lagere woonlasten

TONZON Vloerisolatie met Thermoskussens heeft in de praktijk een hoger effect op de vloertemperatuur dan ander materiaal. De hogere vloertemperatuur biedt meer wooncomfort en een veel grotere energiebesparing die bij vloerverwarming kan oplopen tot wel 40%.

De Thermoskussens worden gecombineerd met een stevig zeil (Bodemfolie) op de bodem van de kruipruimte tegen vocht en

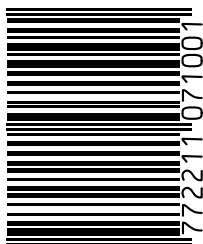
radongas: de oplossing voor veel vochtproblemen. Omdat het opvouwbare materiaal handig te verwerken is in vaak krappe kruipruimtes, valt de investering reuze mee.

De all-in richtprijs voor het aanbrengen bedraagt bij 30 m² € 1.325,- en bij 50 m² € 1.850,- (inclusief materiaal, montage en btw)

T: 0900 - 28 66 966 (€ 0,10 p/min) **E:** info@tonzon.nl

tonzon.nl

TONZON Vloerisolatie • sinds 1980 de oplossing

9 772211 071001